

EVOLUCIJA LEKSIČKIH VARIJANATA U STAROSLAVENSKOM PRIJEVODU EVANĐELJA OD KRAJA 10. STOLJEĆA DO POČETKA 14. STOLJEĆA

Josip VRANA, Zagreb

UVOD

Staroslavenski prijevod evanđelja započeo je Konstantin-Ćiril u Carigradu, kad se spremao za moravsku misiju god. 863. ovim riječima: "Iskoni bē slovo".¹ Bio je to dakle evanđelistar kojim se služila Istočna crkva prigodom vršenja liturgije. Takav evanđelistar bio je u prvom redu potreban njemu i njegovoj pratnji, a također budućim misionarima. Konstantin nije dolazio u pogansku zemlju, već u zemlju djelomice pokrštenu od svećenika, koji su se služili latinskim jezikom i zapadnim obredom. U Moravskoj je Konstantin zajedno s bratom Metodijem preveo na staroslavenski, zapravo općeslavenski jezik, čitavo evanđelje.² Ali od njihova prijevoda evanđelja ili prijepisa njihovih učenika nije ništa preostalo. Sačuvali su se *Kijevski listovi* u prijepisu njihovih učenika iz 10. stoljeća. To je izvadak iz sakramentara zapadne liturgije, koji sadržava nekoliko misnih obrazaca, namijenjenih za službu misionarima zapadnog obreda.³ Da li je Konstantinov evanđelistar bio kraći, namijenjen parohijama, u kojima se liturgija vršila samo u subote i nedjelje, ili možda dulji, namijenjen manastirima, u kojima se liturgija vršila svaki dan - o tome nemamo nikakvih podataka.

Prva sačuvana evanđelja potječu iz kraja 10. i početka 11. stoljeća. To su kraći evanđelistari: Assemanov evanđelistar⁴ i Savina knjiga, također kraći

¹ Usporedi: M. Weingart-J. Kurz, *Texty ke studiu jazyka a písmnictví staroslověnského*, str. 163, Praha 1949.

² Ibid. str. 183.

³ Josef Vašica, *Slavische Petrusliturgie. Anfänge der slavischen Musik, Symposia I*, str. 29, Bratislava 1966.

⁴ To evanđelje pronašao je prefekt Vatikanske biblioteke Giuseppe Simone Assemani u istoj biblioteci, pa bi ga hrvatski trebalo zvati *Assemanijevo evanđelje*, ali sam prihvatio oblik Assemanovo, koji se nalazi već u izdanjima Franje Račkog, Ivana Črnčića i Josefa Vajsa, a služi se njime i Karel Horálek u svojoj knjizi o staroslavenskim evanđeljima.

evangelistar. Proučavajući Vukanovo evanđelje iz početka 11. stoljeća došao sam do zaključka da je Savina knjiga prvobitno bila dulji evangelistar. Evo kako: Vukanovo evanđelje prepisano je iz dvaju kodeksa. Iz prvog kodeksa potječu čitanja od Pashe do ponedjeljka Pedesetnice, a iz drugoga ostali dio do kraja. U tom prvom dijelu u nekim čitanjima nalaze se revizije, koje postoje još samo u Savinoj Knjizi.⁵ Ovu činjenicu tumačim tako da je predložak Savine knjige bio dulji evangelistar starijega tipa, koji više nije bio u liturgijskoj upotrebi. Zato se Simeon kao pisar drugoga dijela Vukanova evanđelja poslužio predloškom novijeg tipa evangelistara, koji se tada upotrebljavao u liturgiji. Iz spomenute konstatacije izlazi također, da je predložak Savine knjige prilikom skraćivanja bio temeljito revidiran. U prilog mojoj pretpostavci navest ću još jednu činjenicu. Ćirilski tekst *Reimskog evanđelja* iz 11. stoljeća pisao je monah Rus, koji se tada nalazio u češkom Sazavskom manastiru. Taj odlomak evanđelja najviše se podudara sa Savinom knjigom. Budući da su se u manstirima upotrebljavali dulji evangelistari, pitam se, nije li i taj odlomak dio starijeg tipa duljeg evangelistara, koji je preveden već u Moravskoj.⁶ Assemanov kraći evangelistar vrlo je arhaičan ne samo po jeziku nego i po grafiji. U njemu se poslije konsonata djelomično još uvijek piše grafem A onako kao i u Kijevskim listovima. Prema mojem mišljenju kraći evangelistar mogao je biti priređen tek u Bugarskoj prema nekom grčkom arhaičnom evangelistaru i biti u uporabi u nekoj seoskoj parohiji, pa tako nije bio podvrgnut revizijama, koje su se vršile u manastirima u duljim evangelistarima i četveroevanđeljima.

Između postanka Konstantinova i Metodijeva prvobitna prijevoda i prvih sačuvanih evanđelja proteklo je blizu sto pedeset godina. Posve je razumljivo, da su se u novoj bugarskomakedonskoj sredini vršile revizije, pa je tako došlo do inovacija u pojedinim kodeksima evanđelja. Stoga se ne trebamo čuditi da je sve istaknute slaviste, počevši od Šafařika, Nevostrujeva, Gorskoga, Vondraka, Oblaka, Voskresenskoga, Speranskoga, Meilleta, Jagića, Grünenthala do Vajsa i Horáleka najviše zanimalo pitanje, u kojem tipu i u kojem je kodeksu najbolje sačuvan prvobitni Konstantinov i Metodijev prijevod. U ovoj raspravi nije moguće prikazati mišljenja svih navedenih autora, pa ću se osvrnuti samo na djela posljednje dvojice: na četiri rekonstrukcije najstarijega teksta staroslavenskih evanđelja Josefa Vajsa⁷ i na prikaze jezika i teksta najstarijih šest kraćih evangelistara (u koje ne ubrajam *Najstariji hrvatski glagoljski evangelistar*), sedam duljih evangelistara i dvanaest četveroevanđelja u knjizi Karela Horáleka.⁸

Proučavajući podatke, na kojima su zasnovane Vajsova rekonstrukcija i Horálekova knjiga, ustanovio sam da su oni nepotpuni, a djelomično i krivo

⁵ Josip Vrana, *Vukanovo evanđelje*, str. 8-12, Beograd 1967.

⁶ Josip Vrana, *O postanku Reimskog evanđelja*, *Slavia* 53/2 (1984), str. 113-123.

⁷ Josef Vajs, *Evangelium sv. Matouše*, Praha 1935; *Evangelium sv. Lukaše*, Praha 1936; *Evangelium sv. Jana*, Praha 1936.

⁸ Karel Horálek, *Evangeliáře i Čtveroevangelia*, Praha 1954, str. 10-11.

protumačeni. Vajs je svoju rekonstrukciju zasnovao na temelju kraćeg evanđelistara Assemanova evanđelja. Jedan od Vajsovih argumenata za takav postupak je podudaranje Assemanovog evanđelja s Najstarijim hrvatskim glagoljskim evanđelistarom na oko dvije stotine mjesta. Ali na svim tim mjestima iste varijante ne nalaze se samo u ovim dvama evanđeljima nego i u drugim staroslavenskim evanđeljima. U polovici slučajeva podudaraju se spomenuta dva evanđelja s Ostromirovim evanđeljem, u trećini sa Zografskim evanđeljem, a još manje sa Savinom knjigom i Marijinskim evanđeljem. Ali najviše se podudaraju s Nikoljskim evanđeljima, i to stotinu i deset puta.⁹ Zašto je u posljednjem slučaju tako, nije dokučio Vajs, a ni Horálek, koji drži, da Nikoljska evanđelja nisu arhaična, nego naknadno arhaizirana.¹⁰ Ali je njegovo mišljenje krivo. U spomenutim podudaranjima Najstarijeg hrvatskog glagoljskog evanđelistara i Nikoljskih četveroevanđelja dobro je sačuvan prvobitan prijevod, iako posljednji potječu iz kraja 14. ili početka 15. stoljeća. Zapravo je samo prvo evanđelje Nikoljsko, jer ga je pronašao Vuk Karadžić u manastiru Nikolji kod Čačka u Srbiji, a objavio ga je Đuro Daničić s opširnim komentarom iz drugoga evanđelja, koje po Daničićevoj ocjeni potječe od istoga pisara kao i prvo evanđelje.¹¹ I tekst i komentar označuju se u literaturi kao Na i Nb, a u ovoj raspravi kao N₁ i N₂. Tekst Najstarijeg hrvatskog glagoljskog evanđelistara i tekst Nikoljskih evanđelja podudaraju se zbog toga, što su njihovi dalji predlošci iz Moravske preko Istre neposredno preneseni u Hrvatsku. Nikoljska su evanđelja bosanska i bogumilska, a tek poslije provale Turaka prenesena su u pravoslavne manastire, gdje je prvo evanđelje djelomično revidirano i grecizirano, a drugo samo grecizirano.

Iako je Vajs svoju rekonstrukciju zasnovao na tekstu Assemanova evanđelja, on se prema njegovu tekstu odnosio kritički. Prije svega je uz svoj staroslavenski tekst priložio arhaični grčki tekst, u kojem su se sačuvale predcarigradske manjinske varijante. U komentaru ispod toga teksta pribilježio je i varijante iz nekih drugih grčkih tekstova. Isto je tako ispod staroslavenskog rekonstruiranog teksta pribilježio varijante najstarijih staroslavenskih evanđelja, a među njima i varijante Nikoljskih evanđelja, te tako upotpunio svoj tekst.

Uza sve to Horálek nije prihvatio Vajsovu rekonstrukciju. Prema njegovu mišljenju prvobitni Konstantinov prijevod bolje je sačuvan u četveroevanđeljima Marijinskom i Zografskom nego u Assemanovu kraćem evanđelistaru. Do toga mišljenja došao je proučavajući kraći evanđelistar Savinu knjigu. Tako je ustanovio, da se u dvadeset pet varijanata Savina knjiga ne podudara s Assemanovim nego s Marijinskim i Zografskim evanđeljem i nekim drugim evanđelistarima i četveroevanđeljima. Za te je varijante ustvrdio da bolje predstavljaju prvobitni

⁹ Josef Vajs, *Najstariji hrvatskoglagoljski misal*, Zagreb 1948., str. 91-102.

¹⁰ Usp. Karel Horálek, o. c., st. 267-269 i 271.

¹¹ Đuro Daničić, *Nikoljsko evanđelje*, Beograd 1864.

prijevod nego varijante Assemanova evanđelja.¹² Kako sam sprijeda ustanovio, Savina knjiga bila je prvobitno dulji evanđelistar. Prema tome ona je pripadala drugom tipu staroslavenskih evanđelja, koji se na pojedinim mjestima razlikovao od prvoga tipa Assemanova evanđelja. Tako sam došao do spoznaje da je glavni uzrok Vajsova i Horálekova neslaganja u tome, što nisu proučili drugi tip staroslavenskih evanđelja, tj. sačuvane dulje evanđelistare. Vajs u svojim knjigama o rekonstrukciji prvobitnog teksta dulje evanđelistare uopće ne spominje. Horálek nabrajajući leksičke i tekstualne varijante, u kojima se Marijinsko i Zografsko evanđelje razlikuju od Assemanova evanđelja iznosi doduše i varijante iz ruskih duljih evanđelistara, koje su štampane u djelima Amfilohija i Voskresenskoga, ali cijele dulje evanđelistare nije proučio s razloga, jer nisu bili štampani. O srpskom duljem evanđelistaru Miroslavljevu, koji je bio objavljen,¹³ uzeo je podatke iz Stojanovićeve rasprave o tom evanđelju,¹⁴ ali samo evanđelje nije proučio jer mu vjerojatno nije bilo pristupačno. Podatke iz hrvatskih glagoljskih evanđelistara uzeo je iz Berčićeve knjige *Ulomci Svetoga Pisma*.¹⁵

Staroslavenska evanđelja i literaturu o njima počeo sam proučavati prije četrdeset godina. Prvi moj rad s toga područja bila je knjiga o postanku Miroslavljeva evanđelja, koja je objavljena na francuskom jeziku.¹⁶ Proučavajući Horálekovu sprijeda spomenutu knjigu, opazio sam njegov nedostatak, što nije proučio nijedan dulji evanđelistar. Da taj nedostatak uklonim, popunio sam njegove podatke o različnim leksičkim i tekstualnim varijantama u Assemanovu evanđelju te Marijinskom i Zografskom evanđelju¹⁷ podacima iz Miroslavljeva, Vukanova, Nikoljskih i još dvaju srpskih evanđelja.¹⁸ Ustanovio sam, u prvom dijelu svoje rasprave, da se Miroslavljevo evanđelje podudara s Assemanovim u 33% varijanata, s Marijinskim i Zografskim evanđeljem u 63% varijanata, a podudaranja nema u 4% varijanata. Vukanovo evanđelje podudara se s Assemanovim evanđeljem u 44% varijanata, s Marijinskim i Zografskim evanđeljem u 50% varijanata, a podudaranja nema u 6% varijanata. U drugom dijelu rasprave ustanovio sam, da se Nikoljska evanđelja podudaraju s Assemanovim u 41% varijanata, s Marijinskim i Zografskim evanđeljem u 57% varijanata, a podudaranja nema u 4% varijanata. U svojoj drugoj raspravi ustanovio sam također, da

¹² Karel Horálek, *Význam Savviny knjigy pro rekonstrukci stsl. překlada evangelia*, Praha 1948, 34-46.

¹³ Ljubomir Stojanović, *Miroslavljevo jevanđelje*, Beč 1897.

¹⁴ Ljubomir Stojanović, *Miroslavljevo evanđelje*, Beograd 1893.

¹⁵ Uspor. Karel Horálek, o. c., str. 10-11.

¹⁶ Josip Vrana, *L'Évangélique de Miroslav. Contribution à l'étude de son origine*, Mouton & Co., S'-Gravenhage 1961.

¹⁷ Karel Horálek, o. c., str. 80-123, 249-263.

¹⁸ Josip Vrana, *O tipovima, redakcijama i međusobnom odnosu staroslovenskih evanđelistara; I. Evanđelistari*, *Slavia* 26/3, str. 321-336, Praha 1957. *II. Četveroevanđelja*, *Slavia* 30/4, str. 352-371, Praha 1960.

Assemanovo evanđelje nije tako osamljeno, kako to Horálek prikazuje.¹⁹ U pedesetak spomenutih Horálekovih varijanata ono se podudara ne samo s Mirosavljevim i Vukanovim evanđeljem nego i s Najstarijim hrvatskim evanđelistarom - sa svima ili samo s nekima od njih - ali također s nekima, čak mnogima drugim evanđeljima, u kojima Horálek daje prednost varijanti Marijinskog i Zografskog evanđelja. Iz podataka koje sam ovdje naveo, možemo zaključiti samo to, da su potkraj 11. stoljeća i kasnije postojale dvije verzije staroslavenskih evanđelja: evanđelistari i četveroevanđelja. U kojoj su verziji pojedine varijante starije, a u kojoj mlađe, trebalo bi napose proučiti.

U ostalim svojim radovima o staroslavenskim evanđeljima došao sam do nekoliko zanimljivih rezultata. Proučavajući tekst Vukanova evanđelja ustanovio sam, da se u njemu nalazi preko tisuću pet stotina varijanata, koje na istim mjestima ne dolaze ili u svima najstarijim evanđeljima, ili samo u nekima od njih. Ali većinu tih varijanata imaju ta evanđelja na drugim mjestima. Samo za pedesetak riječi utvrdio sam, da su prave jezične inovacije.²⁰ Ovu pojavu protumačio sam u posebnoj raspravi.²¹ Evo kako. Prevodeći grčki klasični tekst na općeslavenski jezik, Konstantin i Metodije našli su se u nezavidnoj situaciji. U grčkom originalu Marijinskog evanđelja, ako se izuzmu vlastita imena, ima blizu dvije tisuće sedam stotina leksičkih jedinica. Ove leksičke jedinice, ako se izuzmu grčka vlastita imena, prevedene su u Marijinskom evanđelju s nešto preko dvije tisuće tristo pedeset leksičkih jedinica. Vjerojatno u urbanom općeslavenskom jeziku prvih prevodilaca nije bilo dovoljno riječi za prijevod grčkih klasičnih izraza. Zato su te izraze prevodili ne samo onim riječima, koje su potpuno pokrivala grčke pojmove, nego su se služili i sinonimima, čak i onim riječima, koje su s grčkima imale neke zajedničke seme. U sličnoj situaciji nalazili su se i kasniji revizori staroslavenskog teksta evanđelja. Oni su kod svoga posla zagledali u grčki tekst, pa su se u pojedinim slučajevima služili onim riječima, koje su znali ili ih već našli u pročitanoj tekstu. U drugom slučaju došlo je do izjednačavanja teksta, za koje navodi primjere Horálek u svojem prikazu leksičkih varijanata. Po mojem mišljenju to se dogodilo i kod prepisivača predložaka samoga teksta Vukanova evanđelja.

Posebno me zanimalo, iz kakvoga je staroslavenskog teksta sastavljen Najstariji hrvatski glagoljski evanđelistar, da li iz teksta prvobitnog evanđelistara ili iz četveroevanđelja. U raspravi o makedonskoj redakciji staroslavenskih evanđelja ustanovio sam, da tekst I 8,1-11, kojeg nema ni u kraćem ni u duljim evanđelistarima, u Omišaljskom evanđelistaru (tako ću odsada zvati Najstariji Hrvat-

¹⁹ Josip Vrana, *Makedonska redakcija staroslavenskih evanđelja*, Kiril Solunski II, str. 57-66, Skopje 1970.

²⁰ Usp. Josip Vrana, *Vukanovo evanđelje*, Beograd 1967, str. 66-98.

²¹ Josip Vrana, *Leksičke varijante staroslavenskog prijevoda evanđelja i njihov odnos prema grčkom originalu*, Južnoslovenski filolog 40, str. 93-118 (1984).

ski glagoljski evanđelistar, jer potječe iz Omišlja na otoku Krku) nije prepisan iz staroslavenskog predloška, nego je samostalno preveden iz latinskoga evanđelistara ili misala.²² Za tu pretpostavku našao sam naknadno još dva mjesta u evanđelju po Ivanu. To su tekstovi I 7,31-36 i I 7,54. U prvom tekstu u tom evanđelistaru dolaze ove varijante: I 7,32 *starêšini* i *parisêi* prema lat. *Pharisei*; I 7,34 *vzištete* prema lat. *quaerētis*; I 7,35 *rasêlenie êzik* prema lat. *dispersio gentium*; *hoštet učiti êziki* prema lat. *docturus gentes*, a u staroslavenskim četveroevanđeljima varijante: *arhieriei* i *farisei*, *poištete*, *rasêlanie elinъsko*. U drugom tekstu u spomenutom evanđelistaru dolaze varijante I 19,24 *meždju soboju* prema lat. *in vestem meam*; *žrêbi* prema lat. *sortem*, a u staroslavenskim evanđeljima *къ sebê*, *matizmъ moi*, *žrebiję*. Leszek Moszyński našao je u mojem izdanju Omišaljskog evanđelistara i u prvotisku Misala iz god. 1483. još mnogo primjera, iz kojih se vidi da su prepisivači ovih glagoljskih djela, ili već njihovi prethodnici, zagledali u latinski tekst evanđelja i prema njemu dotjerivali svoje rukopise.²³ No koji je evanđelistar služio za podlogu hrvatskoga teksta, kraći ili dulji? Pretpostavio sam, da je to bio dulji evanđelistar. Za tu pretpostavku nema podloge u čitanjima evanđelja, jer su čitanja u kraćim i duljim evanđelistarima uglavnom ista, ali postoji srodnost u leksičkim varijantama između hrvatskoga teksta i teksta Vukanova evanđelja²⁴ te Vukanova i Mstislavova evanđelja.²⁵ Također pretpostavljam, da su neke od tih varijanata postojale već u prvobitnom prijevodu evanđelja. U svojoj sljedećoj raspravi prikazao sam činjenice, koje su relevantne za odnose svih triju spomenutih istočnih evanđelistara, kao i za njihove odnose prema ostalim staroslavenskim evanđeljima, o kojima pišem u ovoj raspravi.²⁶

Na kraju svojih istraživanja došao sam do zaključka da su u tekstu staroslavenskih evanđelja sačuvana dva sloja: jedan se uglavnom podudara s Marijinskim evanđeljem, a drugi ne. Zato sam u ovoj raspravi u dvije grupe podijelio varijante dvanaest staroslavenskih evanđelja: Marijinskog (M), Zografskog (Z), Assemanova evanđelja (A) i Savine knjige (S); Ostromirova (O) i Mstislavova evanđelja (Ms); Mirosavljeva (Mr), i Vukanova evanđelja (V); Nikoljskih evanđelja (N₁ i N₂) i Omišaljskog evanđelistara (Om). K njima sam pridružio i varijante arhaičnoga srpskog Bogdanova evanđelja (B); u svemu dvanaest evanđelja i to obično ovim redom: MZBN₁N₂ASOMsMrVOM. Na prvom mjestu dolaze

²² Josip Vrana, o. c., str. 53.

²³ Leszek Moszyński, *Wpływ Wulgaty na kształt starohorwackiego ewangeljarza z Omišlja*, Slovo 36(1986), str. 111-122.

²⁴ Usp.: Josip Vrana, *Najstariji hrvatski glagoljski evanđelistar*, Beograd 1975, str. 227, tabela IIIA.

²⁵ Josip Vrana, *O odnosu Vukanova i Mstislavova evanđelja i postanku duljega evanđelistara novije redakcije*, Slavia 54/2, str. 141-160, Praha 1985.

²⁶ Josip Vrana, *Postanak i evolucija teksta staroslavenskih duljih evanđelistara*, Slovo 35(1985), str. 57-76.

varijante evanđelja koja se podudaraju s Marijinskim ili Zografskim evanđeljem, ako je Marijinsko evanđelje defektno ili ima posebnu varijantu - bez oznake evanđelja, a na drugome mjestu u zagradi posebe varijante evanđelja koja se ne podudaraju s prvima - s oznakom evanđelja. Navodim redovito samo one riječi, koje se razlikuju u korijenu, a na razlike u prijedlozima i nastavcima obično se ne obazirem. Za podlogu su mi služile varijante u komentaru mojega izdanja Omišaljškog evanđelistara i varijante u kritičkom izdanju Mirosavljeva evanđelja.²⁷ Za one tekstove, koji se nalaze u Mirosavljevju evanđelju, a nema ih ni u Omišaljškom evanđelistaru, služio sam se i Jagićevim varijantama iz komentara njegovja izdanja Marijinskog evanđelja. Defektnost nekog evanđelja označujem katicom Def. na kraju svakoga poglavlja evanđelja.

I. EVANĐELJE PO IVANU

1, 12 vlastь (oblastь MrVOM); 14 inočedago (jedinočedago B); 19 Ijudei (Židove B²⁸); 21 čyto (kыto BMr); 27 sapogu (obutêli Mr); 34 съвѣдѣтельствовахъ (svedokuju Om, povêdahъ S, def. V); 36 hodešta (gredušta B); 44 grêdi po mьnê (idi въ slêdъ mene V₂); 47 pridi (idi V₂, gredi Om); 48 grêdôšta (idušta V₂); 49 възгласи (възва V₂); glagola (reče Om); 50 ravvi (učitelju V₂); glagola (reče BMrV₁). Def. M 1-24; V 21-34; S 1-28, 35-57.

2, 4 godina (časъ B); 8-9 arhitriklinъ (starêšina piru B); 9 priglasî ženiha (prizvanъ ženeštago se B); 10 daetъ (polagaetъ MV); tačêe (huždee OOm); 14 pênežьniky (tržьniki Om); 19 възdvignô (съзиждju BMrA); 20 възdvigneši (съзиждеši MrA). Def. S.

3, 3, 4, 11 amin, amin (pravo, pravo B); črêvo (otrobô ZV); 16 mira (въсь migъ N_{1,2}); inočedaago (jedinočedago BMsMrVOM). Def. S 1-12, 18-36; Z 12-35.

4, 5 iskrъ (blizъ BNMsVOM); 6, 11 studenesъ (kladêньzъ ZB); godina (časъ B); 7 glagola (reče B); 14 въслѣploštojô (въhodeštê M, tekuštъ N₂BOM); 16 priglasî (prizovi MBO); 25 rekomy (naricajemyi BOOm, glagolemy AMsVOM); 30 grêdêahô (idêahu V); 31 ravvi (učitelju AOm); 46 eterъ (nekyi B); 52 godiny (časъ ZBO); kôjô (kotory ZB); sulêe (bolêe B, otъradnee Om); 54 čjudo (znamenie BNVOM). Def. S; Om 1-22.

5, 1 възide (въnide MrVA); 2 vitezda (vid'saida Om); 3 dviženie (въzmuštenie BOM); 4 въсê lêta (vsa vremena NVA, vrême Om); съhoždaaše (myêše se ZN₁MrVA); 5 eterъ (edinъ M, nêkyi B); glagola (reče Om); 6 cêlъ (živъ ZOm); 25 amin, amin (pravo, pravo B); 34 сърасeni (synove Mr); 44 inočedago (edinaago M, jedinočedago BN₂MrVAO); 46 vêrô imali (vêrovali BMr). Def. S; Om 16-24, 30-47.

²⁷ Nikola Rodić - Gordana Jovanović, *Mirosavljevo jevanđelje*, Beograd 1986.

²⁸ Varijantu Židove neću dalje ispisivati jer redovito dolazi u B i V.

6, 1 na onъ polъ (na onu stranu B); 9 vъ seliko (tolikomъ B, meždju tolicêmi Om); 14 človêci (učenici Mr); 17 vъ ladiq (vъ galiq Z, vъ korablъ NMs AO); učitelju (ravni ZBMrVO); 29 vêruite (vêru imête V); 37 grêdôštaago (priš'dšago Om); 64 eteri (edini M, nêkotori B, družii O); iskonu (isprva BV). Def. S; Om 15-36.

7, 1 hoždaaše (idêaše Mr); 2 skinopigiê (potъčeniye kuštъ B); 4 ištetъ (hoštetъ Mr); 6 ne u (ne ubo BMr, def. AO); 12 oni (ovi R); 13 nikoteryi že ubo (om. BMrV, niktože obače R); 14 vъzide (vъnide VOm); 23 vъsego (sego N₂R); 25 eteri (edini M, nêkotori B); 37 pridetъ (gredetъ MrV); 44 eteri (edini M, družii V); 45 kъ arhiereomъ (kъ starêišinamъ žьгьčesкumъ B). Def. S; MsMrVAS 31-36; Om 39-53.²⁹

8, 12 svêta životъnaago (svêta vêčъnago MsMr₂, svêtъ vêčъny A); 14 pridъ (gredu B); grêdô (idъ MrV); 25 êko (iže Om); 28 tvorjô (glagolju N₂V); 29 edipogo (samogo Om); otъcъ (onъ BN2MrVAOm); 31 glagolaaše (reče Mr₁VA); 34 aminъ, aminъ (pravo, pravo B); 37 sême (pleme B); 43 razumêate (poslušate Om). Def. S 1-11, 13-56; MsMrVA 1-11.

9, 1 mimo idy (mimo gredi Om, prêhode MrV); 2 ravvi (učitelju MAOm); 12 kъde (kъto MrV); 23 samogo (sego Mr); 24 vъzglasiše (prizъvaše M, vъzvâše V, priglasîše Om); 36 vêrô imô (vêruju BVom). Def. S.

10, 1 amin, amin (pravo, pravo B); 5 vêdêtъ (znajutъ BMsVAOm); 7 amin, amin (pravo, pravo B); 13 ne raditъ (ne brêžetъ ZSO); 21 otъvvrêsti (dati MrV); 22 enkeniê (svêštenîê ZBN₁VA, znamenîê Mr, ponovlenîê Om); 25 rêhъ (glagolju Om); 27 grêdôtъ (hodet Om); 29 bolii (veštъe Om); 33 o vlasfimii (o hule B); 36 vlasfimplêši (huliši B). Def. S 1-8, 17-42; Om 17-21, 39-42.³⁰

11, 1 eterъ (edinъ MS, nêkъto BV); 2 myrojo (mastiju N₁MB blagavonъnoju V); 5 že (bo Mr); 8 ravvi (učitelju MMsS); 9 (godinê (časû ZBV); 18 stadii (poprištъ MsOm); 28 prizъva (priglasî NMrVA); 29 jêdro (skoro ZBV AOm); 34 grêdi (pridi BMs); 37 eteri (edini MV, nêkъtory B); 38 peštъ (peštêra BVom); 39 vъzъmête (otъvalite Mr); 41 vysprъ (gore BMr, na nebo V); 43 vъzъva (priglasî ZNMrVom); 49, 57 arhierei (starêišina žьгьčsky B); 54 kъ tomu (juže VO); narîcaemъ (rekomy V). Def. S 46-57.

12, 3 litrô (livrô ZBMr, staklenicju V); hrizmy (myra BMrASOom, masla B, masti NV); pistikijê mъnogocêпъny (vъsmêšeny blagovonъny Ms, vêгъny mnogocêпъniny V, blagohan vernâ mnogocêпъ na B, blaguhannago predragago Om); otъ vonê hrizmъnyjê (otъ v. myгънê ASOom, otъ v. mastъnye N, otъ masti blagovonъnije BV); 4 Ijuda Simonъ (I. Iskariotskyi BOm); 5 myro (hrizma MA Z, mastъ NV); pênezъ (srebrъnicêhъ V); 8 ništêjê (ubogije V); 10 svêštašê že arhierei (s. že starêišiny žьгьčsky BV, mišlahy (starêišini ereski Nm³¹); 12 vъ

²⁹ Ovo čitanje ima Ročki misal (R) iz 15. stoljeća.

³⁰ Ovo čitanje ima R.

³¹ Citati iz čitanja 10-23 uzeti su iz Novakova misala (Nm) iz 14. stoljeća.

utrêi že đьнь (na utrija že V, jutri že Nm); grędetъ (idetъ V, pride NM); 13 vêie (vitie N, vêtvie Nm); otъ finikъ (ot palam Nm); grędei (prihodei V, iže pride Nm); 15 grędetъ (prihoditъ BV, pride Nm); 16 razumêšę (poznâše Nm); 17 sьvêdêtelstvo stvoriše Nm); vьzьva (vьzgliasi Mr₁, vьskresi Mr₂); 19 farisei (starъci Mr₁); nikako že polъ a (nikač že p. ZBMrVA, ničtože prospêvaemъ Nm); 20 eteri (edini MMs, nêci Mr₁); 22 glagola (reče Nm); 23 godina (časъ Z); 24 amin, amin (pravo, pravo B); pšeničьno (gorušičьno V); sьtvoritъ (prinesetъ Mr); 27 otъ godiny (otъ časa ZB); na godinâ (na časъ B); 33 kleplę (naznamenue BMsMrAS); 44 vьzьva (vьzpi V); 46 prêb֊detъ (osvьnetъ V). Def. S 19-21, 37-50; Om 10-23, 27-30.

13, 3 grędetъ (idetъ VS); 7 vêsi (možeši razumêti V₂); 12 prijetъ (vьze V); 13 glašaete (zovete BV, glagolete S); 16 amin, amin (pravo, pravo BV); apostolъ (solъ NV₁A, poslanii V₂); 37 po tebê (vъ sledъ tebe V); 38 amin, amin (pravo, pravo BV); kurъ (kokotъ M, pêtetъ BV); vьzglasitъ (vьspoetъ V). Def. MrA 1-2; S 18-38; Om 16-38.

14, 2 obitêli (hrami V₂); že (ubo Om); êko (ašte V₂); 7 biste znali (razumêli biste V); poznâete (razumêste V); uvêdêste (vidite V₁, vidêste Om); 9 toliko (koliko Mr₁); 11 vêr֊ imête (vêruite Mr₁V₂); 12 amin amin (pravo pravo BV); gręd֊ (idu MsVS₂); 13 koližьdo (ašte MsV₁Om); 16 paraklita (utêšitelê BMsV₂); 17 znaetъ (razumeti V, razumêj֊tъ S, vêst Om); 19 k tomu (juže VS, def. S); 21 sьbljudaję (shranjue V₂, hranę S); 23 obitêlъ (prêbivanie Om); 25 sy (prêbivae Om); 28 id֊ (gredju V₂); 30 grędetъ (idetъ V₂, pride Om).

15, 1 loza (vinogradъ Ms, trs Om); 2 razg֊ (lozu V₂); izъmetъ (posêčetъ MsB, izmešet Om); 3 glagolahъ (rêh Om); 4 na lozê (vъ vinogradê Ms, na trъsê Om); 5 loza (vinogradъ Ms₃V₂, trs Om); raždie (loza V₂); 6 rozga (loza V₂); vьlagaj֊tъ (vъmeštjutъ MsMrV, v'vrgut Om); 12 drugъ druga (meždju soboju Om); 15 glagolj֊ (naričę V); 16 koližьdo (ašte Om); 25 spyti (bezuma MsV₂); 26 paraklitъ (utêšitelъ Ms); 27 sьvedetelъstvuute (poslušъstvuete MsV₂, povêdajte S). Def. A 24-27.

16, 2 godina (časъ B); 6 skrъbi (pečali V₂); 7 unêe (dobrêe Z, luče V₂); 10 id֊ (gredju V₁); 13 istin֊ (pravdju V₁); 16 k tomu (juže V₁); 19 sьtęzaete sę (glagolete V₁); amin amin (pravo pravo BV); 21 godъ (godina V₁, časъ B); skrъbi (pečali VS); 23 amin amin (pravo pravo V₃); 29 ne obinuję sę (sъ drznoveniemъ V₁). Def. N 3-24, A 21-22.

17, 1 vьzvede (vьzrevъ V₁); godina (časъ ZBMs); 2 vьsêko (vьse BV); 6 sьhranišę (sьbljudošę V₂); 7 eliko (êže Mr₁Om); 11 kъ tomu (juže V, k tomu juže Om); gręd֊ (idu V₂); 12 da sьb֊d֊tъ sę (da skončajutъ se Ms₂V₂); kъnigy (pisanije V₃); 19 svêšt֊ sę (spasu se Mr₁); 21 vêr֊ imetъ (vêruetъ V₁); 23 sьvгъšeni (isplnени V₁); 24 prêžde sьloženiê mira (prêžde bitija V₁, p. načela V₂); 25 pozna (razumê V). Def. Z 12-24, A 21-22, Om 17-26.

18, 1 na onъ polъ (na onu stranu V); potoka (ostrova Z, otoka MrS); vгъtъ (vгъtъpъ OOm, vгъtogradъ BMrV, gradъ S); 2 že (bo Mr); sьbiraše (ishoždâše

V); mъnožicejо (mnogašti VS); 3 spiro (narodъ B, voini V); arhierei (starêšiny žьгьčьskьiъ BV); 4 vьšê grêdъštaa (vьse idušteje V); vêdy (vidê N); 8 iti (jeti V); 9 nikogože (ni edinogože A); 10 arhiereova (starêšiny žьгьčьska BV); 12 spira (narodъ B, voini V); 13 arhierei (starêšiny žьгьčьska B); 14 dobrêe (vnêe BMrOm, luše V); 15 po Isusê (vь slêdъ že Isusa V); vь dvoгъ (vь domъ Mr); 16 arhiereovi (starêšinë žьгьčьsku BV); 19 arhierei (starêšina žьгьčьskъ BV); 20 na sьпъmišti (na sьborištiъ VA); vь сгькьвe (vь hramê boži V); sьnemlôtъ sь (sьbirajôtъ se O, sьhodetъ se V); 21 si (vьsi V); rêhъ (glagolah Om); 22 rekъ (glagola Om); arhiereovi (starêšinë žьгьčьsku BV); 23 sьvêdêtelъstvui (posluštinevui V); 26 arhiereovъ (starêšiny žьгьčьska B, s. židovьska V); rabъ (rabynъ Mr); vь vгьtê (v vгьtê Om, vь vгьtogradê BMR); 28 vь pritvogъ (vь pretogъ MrASO, vь sudilьnicu B, sudište V); 29 reče (glagola V₃); kъjъ (kotoru V); 32 kleplъ (znamenuе BVom); 33 vь pretogъ (vь pritvogъ NOM, vь sudilьnicu B, vь sudište V); vьzъva (glasi ZMr, prizva B); 35 arhierei (starêšini žьгьčьskь B, s. židovьskь V); 37 sьvêdêtelъstvujъ (posluštъvujъ VO, povedajъ S, svedokujъ Om).

19, 1 tepe (bi ZBVS); 2 praprodъnъ (bagrenu BVO, purpurnu Om); 3 po lanitama (po licu B); 5 praprodъnъ (bagrenu B); 6 vidêše (vedoše Mr, uzrêše Om); propъni i propъni (vьzmi vьzmi rasъni M₁Mr₂V, rasъni rasъni AS); 9 pretogъ (pritorъ Z, pritvor Om, sudilьnicju B); sьtvori (dastъ NMsVA); 10 glagoleši (otъveštavaeši Mr₂VS); 11 oblasti (vlasti BMr₂A₂Om); bolii (vešti MrOm); 14 parskevьji (petokъ BVS₁); godina (časъ B); šestaa (tretiê ZNBAS₁); 15 vьzъmi vьzъmi propъni (v. v. rasъni MsAS); arhierei (starêšiny žьгьčьskije BV); 17 samъ si nesy (nose sebe NVA, sam nose si Om); kranievo (lьbnoe Mr V); 19, 20 evrêisky (židovьskь V); latinъskь (rumъskь MrS); 24 o matizmъ (o mantize Om); 28 kъnigъ (pisanije V); 29 ysopъ (trъstъ BVO); 30 prijêtъ (vьze V); 31 parskevьji (petъkъ BVS); 36, 37 kъnigъ (pisanije MsVO₂); 38 učenikъ (človekъ Mr); za strahъ (straha dêlja B); 39 litrъ (libr Om, mêrъ V); 40 rizami (ponêvoju V); sь aromaty (sь vonêmi blagouhanьnami V); 41 vгьtъrъ (vгьt Om, vгьtogradъ Mr, ograda V); 42 za paraskevьji (petъka radi B, p. dêlê V). Def. V 5, 7-8; MrVASO 21-24; S 36-42.

20, 1 vьzêtъ (otъvalen Om); 4, 6, 8 prêzde (prvee Om); 7 sydarъ (ubrusъ B); 9 vьskгьsnôtъ (vstati Om); 10 idete (vьzvratista se Om); učenika (u. divêšta se AOm); 12 i edinogo (a drugago Om); 13 ona (andela OmA) 15 reče (glagola VOm); 19 glagola (reče Om); 31 vêrъ imete (vêruite Om). Def. Z 2-26; S 1-31.

21, 4 pri brêzê (kraj mora Om); 6 reče (glagola Om); 9 izlêzъ (izvlêše VA); ležêštъ (goreštъ V); 12 otъ učenikъ (od vzležeštъih Om); istêzati (vprašati Om); 15 agньсe (ovьсe MrVS); 16 ovьсe (agnьсe Om); 18 amin amin (pravo pravo B); poêšetъ (opašet Om); 19 kleplъ (znamenuе MsV₂Om); idi (gredi V₁Om); 20 idъšta (gredûšta V₂Om); 21 glagola (reče V₁Om); ašte (tako ego Om); 22 glagola (reče V₁); 23 učenikъ (človekъ Mr); ašte (tako ego Om). Def. MN 17-25; VS 1-3.

ZAKLJUČAK

U uvodu rasprave opširno sam prikazao nedostatke dosadašnjih istraživača prvobitnog Konstantinova i Metodijeva prijevoda staroslavenskih evanđelja te iznio rezultate svoga istraživanja. U samoj raspravi analizirao sam preko tri stotine mjesta iz evanđelja po Ivanu u dvanaest staroslavenskih spomenika od kraja 10. do početka 14. stoljeća. U obzir sam uzeo samo leksičke varijante. U najstarijim spomenicima, Assemanovu kraćem evanđelistaru, Marijinskom i Zografskom četveroevanđelju s bugarskomakedonskog područja uglavnom je sačuvano najstarije stanje prvobitnog staroslavenskog jezika, ali postoje među njima i neke razlike. Arhaično Assemanovo evanđelje ima samo dvije posebne leksičke varijante: svētъ věčъny I 8,12 prema svēta životъnaago u MZ i niedinogože I 18,9 prema nikogože u MZ. Zografsko evanđelje ima tri posebne varijante: I 4,21 časъ prema godina u MA; dobrêe I 16,7 prema unêe u MA i I 18,1 ostrova prema potoka u MA. Marijinsko evanđelje ima također tri posebne varijante: I 4,14 vъhodošて prema vъslêploštjo u ZA, I 5,5; 7,25 edinъ prema eterъ u ZA; I 13,38 kokotъ prema kurъ u ZA. U nekoliko slučajeva Marijinsko evanđelje ima jednu varijantu s nekim evanđeljima, a Zografsko evanđelje drugu s ostalima, koje navodim poimence. To su ovi slučajevi: I 3,4 črêve M - oтroba ZV; I 4,52 i 53 koi M - kotory Z; godina M - časъ ZOB; I 4,16 prizovi M - priglasi ZNMrVA; I 5,4 sъhoždaše M - myêše se ZN₁MrVA; I 6,25 učitelju M - ravvi ZBMrVO; I 9,2 Učitelju M - ravvi ZONBMrV; I 5,6 cêlъ M - živъ ZOM; I 9,24 prizъvašę M - vъzglasišę ZANBOM; I 10, 14 ne roditъ M - ne brêžetъ ZSO; I 11,9 godina M - časъ ZBV; I 11,29 jędro M - skoro ZABVOM; I 11,43 vъzъva M - vъglasi ZN₁MrVOM; I 12,6 skrinica M - kovъčežъъ ZVBOM; I 19,14 šestaa M - tretieê ZAS₁NB. Ovih tridesetak varijanata pokazuju, da već u najstarijim sačuvanim evanđeljima nije postojala jedinstvenost. Jedne su varijante starije u Marijinskom evanđelju, a druge u Zografskom. Assemanovo evanđelje podudara se u većini slučajeva s Marijinskim, a samo u tri spomenuta slučaja sa Zografskim evanđeljem. To se može tumačiti tako što je Zografsko evanđelje po pismu i jeziku doduše starije, ali je Marijinsko evanđelje prepisano iz starijeg predloška. Neke razlike mogle su postojati već u tekstovima moravsko-panonskog podrijetla. U najstarijem četvrtom evanđelju bugarskog podrijetla, Savinoj knjizi, nedostaje početak i kraj u kojemu je bila većina tekstova Ivanova evanđelja. U njegovu sačuvanu dijelu naći će se petnaestak novijih varijanata koje nisu značajne za rekonstrukciju prvobitna teksta evanđelja, ali i nekoliko starijih.

Iz Bugarske su preneseni u Rusiju predlošci Ostromirova kraćeg evanđelistara i Mstislavova duljeg evanđelistara. Ostromirovo evanđelje potječe iz sredine 11. stoljeća, pa se puno ne razlikuje od Assemanova evanđelja. Našao sam u njemu samo dvije indikativne varijante, u kojima se podudara s Omišaljskim misalom: I 2,10 huždêe mjesto tužêe i 18,1 vгъtъpъ prema vгъtъ u

MZAN, vrbtogradъ u BMrV, gradъ u S. U jednoj varijanti podudara se sa ZB: I 4,52 časъ prema godina u ostalim evanđelistarima. Mstislavov dulji evanđelistar novije redakcije potječe iz početka 12. stoljeća, pa sam u njegovu tekstu, koji nije rusificiran, našao u Ivanovu evanđelju pet posebnih varijanata. Indikativna su dva mjesta na kojima ovo evanđelje ima istu novu varijantu kao i Vukanovo: I 15, 25 bez uma MsV mjesto starije spyti; I 17,12 da съконčajотъ сѣ MsV₂ mjesto starije da se събодотъ сѣ. U tri varijante priključuje mu se još jedno ili više evanđelja: I 14,16 utêšitelê MsVB mjesto starije paraklita; I 19,36 pisanie MsVO mjesto starije knîgy; I 21,19 znamenue MsVOM mjesto starije klepljê. U jednoj varijanti podudara se Mstislavovo evanđelje s Omišaljskim evanđelistarom: I 11,18 poprištъ MsOm mjesto starije stadii.

Srpski dulji evanđelistar starije redakcije Miroslavljevo evanđelje i dulji evanđelistar novije redakcije Vukanovo evanđelje potječu iz Makedonije. Prvi je nastao potkraj 12. stoljeća, a drugi u početku 13. stoljeća. Bogdanovo četveroevanđelje potječe vjerojatno iz Bugarske, a nastalo je potkraj 13. ili na početku 14. stoljeća. Najbolje je sačuvan prvobitni tekst u Miroslavljevju evanđelju. U Vukanovu evanđelju ima novijih varijanata gotovo četiri puta više. Nabrojio sam oko devedeset njegovih posebnih varijanata. Bogdanovo evanđelje, premda je gotovo za jedno stoljeće mlađe, ima dvadesetak posebnih varijanata manje od Vukanova. Nadalje sam nabrojio preko stotinu i trideset mjesta, na kojima MrBV imaju istu varijantu. Ali ta varijanta nalazi se u svih jedanaest evanđelja, izuzevši Savinu knjigu, ili u većini od njih, a neke i u Savinoj knjizi. Ovaj podatak svjedoči o velikoj sačuvanosti spomenutih srpskih evanđelja. Varijanata, koje dolaze samo u dva evanđelja, nema u njima mnogo. Tako na primjer u MrV posebne se varijante nalaze u tri slučaja: I 9,1 prêhode gredi Om, mj. mirno idi; I 9,12 kъto mj. kъde; I 10,21 dati mj. otъvrêsti. U MrB također su tri posebne varijante: I 1,20 kъto mj. čyto; I 5,46 vêrovali mj. vêro imêli; I 18,26 vrbtogradъ, ogradъ V, vrbtъp Om mj. vrbtъ; u VB četiri posebne varijante: I 6,64 isprъva mj. iskonî; I 12,15 prihoditъ, pridet Om mj. grêdetъ; I 13,13 zovetъ mj. glasaetъ; I 19,42 petъkъ mj. paraskevъjija. Neke od nabrojjenih varijanata u spomenutim dvama kodeksima na drugim mjestima naći ćemo i u drugim evanđeljima.

Najstarija bosanska četveroevanđelja Nikoljsko i Daničićevo potječu vjerojatno iz kraja 12. ili početka 13. stoljeća, kada su se bogumili pojavili u Bosni. Zato im je dobro sačuvan prvobitni tekst. Oba su evanđelja grecizirana, a prvo je revidirano prema srpskim evanđeljima. Posebnih varijanata imaju vrlo malo. Ovdje ću iznijeti samo pet varijanata, koje se podudaraju s drugom grupom evanđelja: I 4,5 blizъ NMsVBOm mj. iskrъ; I 6,17 vъ korablъ NAMsO mj. vъ ladiô; I 11,28 priglasî NAMrV mj. prizъva; I 12,3 mastî NV mj. hrizmy; I 12,5 mastъ NV mj. myro ili hrizma.

Najstariji hrvatski glagoljski evanđelistar mladi je od srpskih evanđelistara, jer je prepisan u prvoj četvrti 14. stoljeća. Uza sve to u njemu je dobro sačuvan prvobitni prijevod evanđelja. Posebnih varijanata ima za četvrtinu manje od Vukanova evanđelja. Analizu svih varijanata Omišaljskog evanđelistara izvršio

je Moszyński na temelju mojega izdanja teksta. Pronašao je da su mnoga od tih mjesta nastala pod utjecajem latinskoga Vulgatina teksta. Takvih mjesta u evanđelju po Ivanu ima desetak, ali samo na dvama nalaze se nove leksičke varijante: I 2,10 to eže hužd'še est prema lat. id quod deterius est, a u ostalim evanđelistarima nalazi se samo tačēe (O huždēe) prema grč. τὸν ἐλάσσω. I 12,13 (vētvie) od palam, prema lat. ramos palmarum, a u drugim evanđeljima nalazi se (vēie M, vai Z, vētie N) отъ финикъ prema grč. τὰ βῆτα τῶν φοινίκων. Kao kroatizaciju naveo je Moszyński također desetak mjesta Omišaljskoga evanđelistara. U evanđelju po Ivanu našao je u njemu ove leksičke varijante: I 4,46.49 kralic za lat. regulus, a u ostalim evanđeljima cēsarъ mōžъ (također u Ročkom misalu) za grč. βασιλικός; I 15,1.4.5. trs za lat. vitis, a u ostalim evanđeljima loza za grč. ἡ ἄμπελος (u Ms i V nalazi se i riječ vinogradъ); I 18,27 peteh za lat. gallus, a u ostalim evanđeljima kurъ za grč. ὁ ἀλέκτωρ (u BN pētъъ; u Mk 14,72 i I 22,61 nalazi se također riječ peteh također u Om).³² Za čuvanje prvobitnog prijevoda u Omišaljskom evanđelistaru indikativne su zajedničke varijante s Ostromrovim, Mstislavovim, Mirosavljevim, Vukanovim i Bogdanovim evanđeljem, s kojima taj evanđelistar nije imao nikakvih dodira. Za ruska evanđelja ne treba to dokazivati. Predložak Mirosavljeva evanđelja makedonskoga je podrijetla. Prema Kuljbakinovu mišljenju između makedonske matice i neposrednog predloška Mirosavljeva evanđelja postojala su dva srpska prijepisa.³³ Samo pak evanđelje, po mojem mišljenju, prepisao je nepoznati benediktinac iz mljetskoga manastira, dakle katolik i Hrvat, a njegovu iluminaciju izvršio je također monah toga manastira, a možda čak monah benediktinskog manastira u Apuliji, jer su mljetski benediktinci pripadali istoj provinciji. Mirosavljev dijak Gligorije dopunio je samo tekst Mirosavljeva evanđelja alelujarom za dane u tjednu, ispisanim iz nekoga ruskoga kodeksa, a napisao je i jedan dio naslova čitanja. Da li je on ili neki drugi srpski pisar iz istoga ruskoga kodeksa unio i neke novije varijante, za to nema nikakvih podataka.³⁴ Vukanovo evanđelje također je makedonskog podrijetla i u njegovu pisanju sudjelovala su tri srpska pisara i po mojem mišljenju jedan Zećanin.³⁵ Prema tome obadva srpska evanđelistara - a ni Bogdanovo srpsko evanđelje, koje je bugarskoga podrijetla - nisu imali nikakvih dodira s Omišaljskim evanđelistarom, čija je matica direktno iz Moravske preko Istre prenesena u Hrvatsku. Uz već spomenute novije varijante, evo ih još sedam: I 1,12 oblastъ MrVom; I 4,5 blizъ NBVMomL; I 4,14 tekušte N₂Bom; I 4,54

³² Usp. Leszek Moszyński, o. c., str. 115-119.

³³ St. M. Kuljbakin, *Paleografska i jezička ispitivanja o Mirosavljevom evanđelju*, Beograd 1925, str. 24-25.

³⁴ Usp. Josip Vrana, *L'Évangéliste de Miroslav*, str. 110-112. Josip Vrana, *Ocjena knjige Nikola Rodić-Gordana Jovanović, Mirosavljevo jevanđelje*, Slovo 37(1987), str. 195-201.

³⁵ Josip Vrana, *Vukanovo evanđelje*, str. 12-22.

znamenie NBV₀Om; I 5,4 vьzmuštenie B₀Om; I 11,18 poprištь Ms₀Om; I 21,19 znamenue MsV₂Om. Analizirao sam posljednjih sedam varijanata i došao do ovih zaključaka. Varijanta oblastь za grč. ἔξουσιαν, lat. potestatem sinonim je za vlastь u ostalim evandeljima. Varijanta blizь za grč. πλησίον, lat. iuxta inovacija je. Varijanta tekuštь ne odgovara grč. ἄλλομένου, lat. saliens. Obadva glagola ἄλλομαι i salio znače skakati. Taj glagol zabilježen je samo u jednom stsl. spomeniku, ali stsl. prevodiocima i pisarima vjerojatno nije bio poznat, pa uz tekuštь imamo još dvije varijante: vьhodeštє u M i vьslèpljòštòjò u ostalim spomenicima.³⁶ Varijanta vьzmuštenie za grč. τὴν παραχῆν, lat. aquae motum slobodan je prijevod. Varijante znamenie i znamenue prijevod su grč. σημεῖον, lat. signum i grč. σημαίνων, lat. significans je moravizam, jer u češkom jeziku isto značenje imaju riječi znamení i znamkovati. Varijanta poprištь za grč. σταδίων, lat. stadiis također je prijevod. Dvije od sedam analiziranih varijanata Omišaljskog evangelistara dolaze u Vukanovu evandelju, jedna u Mstislavovu, a jedna u Vukanovu i Mstislavovu. To upućuje na pretpostavku, da je Omišaljski evangelistar bio prvobitno dulji, i to novije redakcije. Za tu pretpostavku našao sam u sva četiri evandelja devedeset i šest mjesta na kojima se Omišaljski evangelistar podudara samo s Vukanovim evandeljem.³⁷ Ali da se ona utvrdi, trebat će potražiti i dokaze iz teksta ostalih staroslavenskih evandelja. Iz posljednjih sedam varijanata vidi se također, da je stsl. prijevod evandelja bio podvrgnut različitim utjecajima.

Da zaključim: u ovoj mojoj raspravi iznio sam obilan materijal za nove istraživače postanka i karaktera staroslavenskih prijevoda ne samo evandelja nego i drugih spomenika. Nadam se da će se tom poslu naći i nasljednici.

³⁶ Usp. L. Sadnik und R. Aitzetmüller, *Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen texten*, Heidelberg 1955, str. 120 i 158.

³⁷ Uspor. bilješke 24 i 25.

II. EVANĐELJE PO MATEJU

Na isti način, kao što sam prikazao novije leksičke varijante evanđelja po Ivanu, prikazat ću i leksičke varijante evanđelja po Mateju. Marijinsko evanđelje, čije varijante navodim na prvome mjestu, defektno je na početku u tekstu Mt 1,1-5,23. I Zografsko evanđelje također je defektno, ali samo u tekstu Mt 1,1-3,10. Stoga ću mjesto varijanata Marijinskog evanđelja u tekstu Mt 1,1-3,9 staviti varijante Assemanova evanđelja, a u tekstu Mt 3,10-5,23 varijante Zografskog evanđelja. Iz Mstislavova evanđelja unijet ću u raspravu samo varijante iz čitanja koja nisu rusificirana, a to znači, da se kod dvostrukih čitanja neću obazirati na ruske varijante.

1, 16 naricaemy (glagolemy B); 21 isusъ (spas Om)

2, 4 ljudskiję (ijudyskie N); 12 otidъ (vzvratiše se Om)

3, 4 êdъ (pišta B), akridi (prъzi SN); išędiê (poroždjenja B); 9 načinaite (mnite B). - Def. OmS 7-42.

4, 6 nizu (dolu ZS); 16 sêđęstii (živuštii B); 19 sъtvoritъ (isplъnitъ A).

5, 7 milostivii (milosrdi Om); 11 ponosętъ vamъ (ukorętъ vi MsV); kъ tomu (tъkmo Om); 18 amin' amin' (v istinu Om), pismę (črta Om), čęgъta (česęt Om); 22 bue (urode MsV.); 27 drevъnimъ (rębvumъ V); 30 unęe (dobręe Z); 43 iskrъnęgo (podruga Z, bližnęnęgo VS); 44 molite (molitvę dęite S); 45 blagy (dobrago S, добrie Om). - Def. S 13-41; Om 25-42.

6, 2 vъstrъbi (vъzglasi S), upokriti (licemęri V), aminъ (pravo V); 6 vъnidi (vlęzi B), klętъ (dom Om); 11 nastavъšago dъne (nastojęšt...Z, nasęštъny AO, nasuštъstvъny B, priduštъnii V); 12 otъpusti, otъpuštaemъ (ostavi, ostavljaemъ BMrOAS); 13 vъ napastъ (vъ iskušenie B), otъ neprięzni (otъ lukavago BA); 16 upokriti (licemęri VS), sętujošte (sętni B, žalujošte SOMMMrV); 24 niky že rabъ (nikotori ž. r. MrV, niktože BOM); 26 lučъši (unši Om); 28 krinъ (cvętъ ZV SOM); 30 sęno selъnoe (tręvъ s. S, s. zeleno Mr, s. polsko Om), ognъ (pęštъ MrVOM), vъmetaemo (vъlagajoštъ sę S); 33 pače (pręžde Z). - Def. Om 9-15.

7, 4 ostavi (ostani S, ne da...V); 6 pomętaite (polagaite S, povęžete B); 11 lъkavъni (ponogъlivi Mr), umęete (vęste B); 14 kolъ (čto B), životъ (žiznъ Mr); 15 vъnemlęte (bljudęte se MrV); 16 rępiê (vļęčъca BMsMrV, trivola A); 19 vъmętajętъ (vъvr'žet se Om). - Def. S 9-23.

8, 2 pristъpъ (prišęd Om); 2 ištistiti (istrębiti S); 4 viždъ (bljudi ZS), sъvędęnie (sъvędętelъstvo BMrOm); 8 vъ domъ (podъ krovъ BMrVOM); vladikojo (vlastiju V); 10 grędęštīmъ (iduštīmъ V); 14 tъštъ (dęštęrъ V); 16 privęsę (prinęše B), nedožъnyę (nezdravije MrV); 18 na onъ polъ (na onu stranu V); 22 glagola (reče Mr); 27 kъto (kakovъ N, kolikъ Mr); 28 žalii (grebištъ Z, grobištъ A, grobъ NBSO); 29 vręmene (goda V); 32 utopъ sę (umręše NMrO). - Def. S 29-32; O 14-22, 28-34.

9, 1 pręđe (pręide MsMrOm, pręjaha V₂OmV₁); 2 dręzai (upvai Om, nađei sę S), otъpuštajętъ sę (otъdadętъ se S); 3 edini (eteri Z, nękъto V, nęci S);

4 zъlo (neprijaznina S); 6 lože (odгъ Z); 8 ђjudише се (убођше се Om, divише се S); 9 прђhode (mimoidy VS), грђди (idi VS); 16 болъши (горъши V), dira (razdranie Mr); 18 eterъ (jedinъ B, nђkъto V, nђkyi O, Def. MZ), vъshedъ (pride V, pripade S, pristopъ OOm); 19 po nemъ (vъ slђdъ ego SOm); 20 vъskrilii (krai S); 21 glagolaše (rekušti Om); 22 drъzai (nadђi се S, upvai Om); 23 vъ domъ (vъ hramиnъ S); 25 izgъnanъ bystъ (otъstupi Om). - Def. S 14-17, 36-38.

10, 1 nedogъ (bolђznъ NBMr₂O, ezju Mr₁A); 10 moъny (piri NB, tobola V), mъzdy (pište ZNMrv); 16 cђli (krotъci MrOm); 17 na sonъmy (v svђteh Om), ubijotъ (uterputъ N₁Om); 18 jъzykomъ (narodom Om); 19 vъ časъ (v godinu Om); 27 гъcђte (glagolђte Om), na krovђhъ (vъ hramђhъ V); 28 ubivajotъ (ne mogotъ A), vъ jeonђ (vъ ђbri Mr); 29 na ssarii (na pђnezi Z, na mђrђ V), vђnimђ (cђnimђ O); 31 lučъši (sulђiши MrA, unши Om); 34 vъvrђsti (poloziti ZOm, Def. Mr); 37 dostoinъ (podobъnъ MsV); 38 kъsta (kriъza Om), грђdetъ (idetъ Mr). - Def. Z 16-18; A 27-34; S 9-31, 34-36; Om 1-15, 23-25.

11, 2 vъ ozilišti (vъ tьmnici MsV, v uzah Om); 8 nosђtъ (oblačet se Om); 16 dђtištemъ (otročištemъ V); 17 piskahomъ (svirahomъ ZNV); 21 drevle (prђzde V); 22 otgradne (legъčaje V); 26 volђ (blagovolenie BMrV, blagovolno Om); 27 volitъ (hoštetъ MsV). - Def. S 2-8, 16-26; Om 11-24.

12, 1 pride (hozdaše Mr), vъzaalkaše (vъshotђše jasti V); 4 vъ hramъ (vъ stъkъnъ Mr); 9 sonъmište (sъborиšte Mr, sborи V); 10 vъzglagoljotъ (vъzpljuty Mr); 12 lučei (une Mr); 13 prostъri (istegni Mr); 22 glђdaše (vidђti Mr, prozrђše V); 29 rashytitъ (razgrabiti Mr); 38 otъvђštaše (pristopiše MsVOM); 39 ištetъ (prositъ Mr); 43 bezdъnaa (bezvodъnaja BMrVOM); 44 hramъ (domъ MrOm); 45 ljuštъšъ (lučъše Mr, gorših Om); 47 edinъ (eterъ Z, nђkto V); 48 glagoljotъ (rekъšumu MrVOM). - Def. S 1-14, 22-29, 38-50; Om 1-37, 31-38 ASO.

13, 7 vъzide (vъzdraste V); 11 razumђti (vђdeti V₁); 14 sъbyvaetъ (končavaetъ Mr), vidђti (uzrђti Mr); 15 otlъstђ (udebelђ MrV); 17 aminъ (pravo MrV); 26 prozђbe (proraste V₂); 28 isplђvemъ (vъzberemъ VAO), 30 dђlatelemъ (zђtel'emъ NO, zђtelђnemъ A); 32 drђvo (dubъ MrV); 35 otvъzъ (otъignu BV); 41 skanъdђly (blazni B, blaznъniki Mr); 44 eže (eliko BMrVOM); 47 nevodu (gripu Om); 48 krai (suhu A), zъlyje (gniliije B); 51 glagolaše (rђše Om), 54 na sъnъmištihъ (na sъborиštihъ Mr₁); 55 tektonovъ (drђvodђlinъ Mr). - Def. S 1-44, 55-58; Om 1-23, 31-43.

14, 1 tetrarъ (četvorovlastъsъ BMr); 6 byvъšu (tvorimuju Mr); 8,11 na misђ (na bljudђ ZBMrV); 15 bliъneje (okrstъneje MrSO, okruъnije V); koša (koъnici MrVAS); 22 ubђdi (ponudi MsV, podviže S); 36 vъskrilii (podraъž Mr). Def. S 1-13, 35-36; Om 1-21; S 22-24; N₂ 25-33.

15, 2 starecъ (otъcъ Mr); 4 zъloslovitъ (glagolei zъlo MsV); 5 koliъdo (ašte Mr); 6 zakonъ (zapovђd Om); 9 vъ sue (bezuma V); 13 iskorenitъ се (istrъnetъ se Mr); 17 vъmђštaatъ се (gredet Om), afedromъ (prohodomъ BMrOm); 19 vlasfimiђ (pohulenija V); 22 bђsnuetъ се (mučit se Om); 26 povrђsti (podati Om). - Def. AO 1-31; S 1-20, 29-31.

16, 2 večerъ (pozdě B), vedro (tišina V); 5 na onъ polъ (na onu stranu V); 9 košъ (košnicъ MrV); 10 košъnicъ (košъ Mr); 11 hranite že se (snabděti se Mr); 22 imatъ (možetъ V); 24 krstъ (križ Om); 26 otъštetiъ (pogubit Om); 28 eteri (něko Mr, někto V), vidětъ (uzrět Om), grědoštъ (prihodešta VOm). - Def. AO 1-12, 20-28; S 1-28; V 13-19.

17, 2 světъ (sněgъ AOm); 5 ešte (edinače AO); 8 edinogo (samogo Mr); 12 juže (ubo Mr); 19 togda (otъ togo časa S); 20 prěidi (prěstopi S); 22 člověkomъ (grěšnikomъ S); 23 vъstanetъ (vъskrsъnetъ V). - Def. ZB 6-23; A 10-13; S 1-13, V 1-9; Om 10-23.

18, 1 časъ (dъnъ V, om. Om); 6 ašte (koliždo BMrV), skandalisaetъ (prěblaznětъ Mr, sъ BV, sъblaznitъ BOm), uněe (bole Om), oběšetъ (primetъ Mr), rotoretъ (pogrěznetъ Mr); 7 skandělъ (sъblazn Om), nevolě (nužda MrOm); 8 dobrěa (luče V, bole Om); 8,9 životъ (žiznъ Mr); 9 vъ jeonъ ognъnojъ (vъ ognъ včěny MrOm); 10 ne rodite (da ne prězrite B, ne prěobidite Mr₂V₂); 11 pogybъšaago (zabluzdъšago Mr); 12 eteru (u drugago V), zabluzdъšęęę (pogibъšeje V); 17 ne roditi včěnetъ (ne brězetъ S), języčъnikъ (poganъ S); 18 eliko (eže Om); 19 aminъ (pravo MsV); 24 sъtęzati se (sъvъprašati se V); 28 pēņęzъ (srebrъnikъ V); 32 glagola (reče Om). - Def. ASO 5-9; S 21-22; Om 11-14.

19, 1 prědělъ (kopъc R); 4 iskonі (isprъva AS); 5 reče (glagola Mr), 6 sъčeta (sovъkupi V); 8 iskonі (isprъva AS); 9 prělъjuby tvoriti (p. dějati V); 10 uněe (bole Om);* 12 kaženici - iskaženi (sъkopъci - iskopiše V); 16 eterъ (někyi V); 17 životъ (žiznъ S), sъbljudi (shrani S); 18 kyje (kotorye V); 19 iskrъnēago (bližnago V); 20 junoša (otrokъ V); 21 sъvгъšepъ byti (isprъniti S), pridi (poidi V, gredi i idi B); 28 vъ pakybytii (paky bōdete S); 29 děti (čeda Om). - Def. ASOMr 1-2, S 13-15; Om 12-26.

20, 1 domovitu (otъcu čeladi Om), kupъno utro (zautra S, prvo jutro Om); 2,10 po pēņęzu (po srebrъniku Ms); 13 po pēņęzu (po cetě Mr); 6 glagola (reče Om, om. V); 10 vęšte (bole MsV); 12 ponesъšeimъ (podъimšimъ MsMr); 13 obizdъ (okrivlěju Mr); 15 ašte (eda Om); 19 językomъ (stranamъ MrV); 21 glagola (reče Om); 22 glagolaste (rěsta Om); 25 jęzikъ (strany S), ustojetъ (gospodstvјutъ B, sъvladajutъ Mr, sodolěvajutъ Om); 27 prědъnii (vešti BMr, bolei V, starěi Om); 29 po nemъ (vъ slědъ ego S), 30 hoditъ (gredetъ Om); vъzvъpiste (vъzvaste MrV); 31 vъpričete (vъzvъvasta ZNMr); 33 glagolaste (rěsta L); 34 po nemъ (vъ slědъ ego SL), prozvrěste (otvгъzosta se AOSV).** - Def. AO 24-27; S 11-28.

21, 2 prěmo (protivu Om); 3 posъletъ (pustitъ Om); 5 grědetъ (idetъ OS, pride Om); 7 vъsěde (vsadiše ego Om); 13 vгъtъpъ (peštera MrV); 15 zovęštę (varijuštę Om); 17 vъdvori se (vseli se S); 23 arhieriei (starěšiny žьgъčъskie Mr₁), oblastъ (vlastъ Mr₂); 24 vlastijō (oblastiju Mr₁); 26 jęse ... vęry (vęrovasta Mr₁);

* Čitanje 19,1-11 uspoređeno je s Ročkim misalom (R), jer ga nema u Om.

** Čitanje 29-34 uspoređeno je s Ljubljanskim misalom (L), jer ga nema u Om.

27 glagoljō (povēmъ Mr₁), kojējō (kotoroju V); 33 domovitъ (bogatъ S, otъc obitēli Om); 34 približi sę (pride BMrVAS), plodomъ (emati ES); 35 ovogo že (nēkogo Om, drugyję S, ovogo že k.p. S, drugiję k.p.); 36 tožde (takožde BMr VOm); 37 usramlējōtъ sę (postidet se OmS); 38 uzъrēšę (vidēvъše BOMs), ubiemъ (zakolem Om); 39 izvēšę (izgnaše Om); 41 inēmъ (druzēm Om); 42 vъ kъnigahъ (v pismē Om), ne vrēdu sъtvorišę (ne brēgoše V₂); 43 języku (stranē Mr); 44 sъkrušitъ sę (razbiet se Om), sъtъretъ (sъkrušitъ Mr); 45 arhierei (starēšiny žъgъčъskie Mr, knezi ot knižnik Om), razumēšę (uvēdēvъ Mr); 46 ēko (ponēže Zb). - Def. A 8-12; ASO 43-45; SOm 18-32; Om 11-17.

22, 5 ne rožъdšę (ne brēgoše BVO); 9 ishodišta (rasputiē Om), eliko ašte (ęže Mr); 10 jęže (jeliko B, j. jeliko že V); 16 ne rodiši (ne brežeši VO, ne pečeši S); 19 sklęzъ (zlaticō MSV₁, obrazъ V₂AOm, cętō O); 23 pristōpišę (pridoše Mr); 24 čędъ (dēti Mr); vъskrēsitъ (vъstavitъ Mr); 29 blōdite (prēštalbъstae se Mr); vъ vъskrēšenie (o vъstanii Mr); 35 zakonoučitělъ (zakonъnikъ MrV₁ASO); 36 kaē (kotoraja V), bolъši (velika Om); 38 bolъšiē (veliē Om); 39 iskrъnēgo (bližnęago MsV); 40 višetъ (sutъ V, stoit Om); 42 glagolašę (rēše Om); 46 vъprositi (otъvēštati BMrV). - Def. S 1-14, 23-34; Om 22-33.

23, 3 eliko ašte (ašte VOm), tvorite (idēte Mr); 4 sъvęzajōtъ (sъbirajōtъ MA, vъzlagajutъ B, vъskladajutъ MrV), ne udobъ (bēdnē B), vъskladajōtъ (vъslagajutъ B); 6 na sonъmištihъ (na sъborištihъ MsVOM); 7,8 ravъvi (učitelju BV Om); 9 ne naricaite (ne zovete B); 10 edinъ (onъ V₂); 13 kъnigъčiję (knižnici MrB), ypokriti (licemēri MsVL), molitvō tvoręšete (molętъ sę MsMrL); 14 licemēri (ypokriti BL); 14,15 kъnigъčiję (knižnici MrL), ostavlēate (vzbranaete B); 15 ypokriti (licemēri MrVL), prišelъca (prihoda Mr, om. L), jęonъnē (dъbri ogni Mr); 18 oltaremъ (trēbnikomъ Mr), dlъženъ estъ (nēst sъgrēšil Om); 19 bui (urodivi MrV₁L), oltarъ (trēbnikъ MsMr); 20 oltaremъ (žъrtъvnikomъ Mr), sōštīmъ (ležeštīmъ V, budušti V₂, om. Mr); 23 kъnigъčiję (knižnici MrVL); 24 mъšicō (komarъ MrVL), poglęštajōšete (požirajušete MrLOmV); 25 paropsidē (bljudo BMsMrV), hyšteniē (grablēniē MsMr); 26 prēzde (prvēe MrL); 27 kъnъžъnici (kъnigъčiję ZbN), ypokriti (licemēri MrV₁), povarynenomъ (pobēlenom L), sōtъ (videtъ se B, polagajutъ se MrL); 29 kъnižъnici (kъnigъčiję ZBNAO), krasite (vъtvarečete Mr); 31 sъvēdētelъstvujete (poslušъstvujete MsMrV); 32 isprъnite (nakopъčae MsMrV); 33 ištędē (otъrodъ Mr);* 34 kъnižъniki (knigočie Om), ubiete (terpete ZN₁AOOm), na sonъmištihъ (na sъborištihъ MsMrVO); 35 oltaremъ (trēbnikomъ Mr); 36 amin (pravo MsV₁); 37 kolъ kraty (kolišti MrV₂), krilē (kreliny N); 38 grędy (iže pride Om). - Def. S 1-39.

24, 2 ostati (ostaviti B); 3 edinomu (otai Om), povēždъ (reci Om), eleonъscē (maslinič'nie Om); 6 slyšaniē (nestoeniē Om), togda (abie Om); 10 drugъ druga (meždju soboju Om); 12 isęknetъ (pomankaet Om); 15 svętē om. M (svētlē

* Čitanje 23,1-33 uspoređeno je s Ljubljanskim misalom 162 a/2 (L) iz 14. ili poč. 15. stoljeća, jer ga nema u Om.

Mr); 17 vь hramê (vь hraminê NMr₁OOm, vь domu A); 19 neprazdnymъ (imuštímь vь črêvê Mr); 21 vьsego mira (mira SOM, tvari seę Mr₁); 25 prêžde rêhъ (prorêkohъ MrOm); 26 vь skrovištihъ (vь krovêhъ MrV); 29 skrъbi (pečali Mr₁); 30 kolêna (plemena Mr₁), grêdôšta (idušta V₂O), velijô (mnogoju Mr₁Om); 32 vêê (vêtvi V₁), mlada (otъ mala dêla Mr₁), prozêbnetъ (procvьtetъ V₁); 34, 35mimoidetъ (ne imat prêiti Om); 36 o godinê (o časê V₁O); 37 vь dьni (vь prišъstvie MrV₁); 39 voda (potopъ V); 41 edina (druga V); 42 vь kojô godinô (vь ky časъ V₁O, vь kotory č. MsV₂); 43 podъryti (podъkopati MsV), hrama (hraminy V₂S); 45 nadъ domomъ (n. čeladiju Om); 47 nadъ ... imêniemъ (n. domomъ MrS). - Def. S 1-2.

25, 1 protivu (vь srêtenie B); 3, 4, 8 olea (masla MsV); 5 kьsnêštu (mudêštu ZMsAOS); 6 ishodite (izidête V); 10 idôštamъ (sьdšim Om); 16, 20, 22 priemy (vьzev V₁); 17 priobrête (stvari B); 19 po vrêmenehъ (po dьnehъ Mr); 21 blagy (dobri Om); 33 o šjujô (om. Om, lêvôjô ZVO); 34 naslêduite (primête Om); 37 natruhomъ (napitahomъ MsVomS); 46 životъ (žiznъ MsMrVA).

26, 3 starъci (starêšini Om), 4 sьvêtъ sьtvorišê (svêštaše NAO); 7 myra draga (hrizmy dragije N, mira mnogocêpnago BOM); 8 česo radi (po čьto V Om); 10 truždaate (trudy daete N₁A, trudy dêete MsV), sьtvori (sьdêla ZNMs AOSom); 13 propovêdêno bôdetъ (rečetъ se B, čьtetъ se V, vьzglagoletъ se MrS); 14 šedъ (ide Om); 24 gore (ljutê O), dobrêa (bole BOM); 25 ravъvi (učitelju AS); 28 vь otъdanie (vь otъpuštenie ZMrV, vь ostavlenie BOM); 34 kurgъ (kokotъ M, pêtъlъ NBV, peteh Om), vьzglasitъ (vьspojety V); 36 tamo (sьdê Om); 37 skrъbêti (pešti se S); 47 sь dr'kol'mi (sь drъkьl'mi M, sь žrъdьmi S); 49 ravъvi (učitelju S); 53 vêšte (bole V); 55 sь ogožьemъ (sь žrъdьmi S); 57 oni (voini V₂A); 59 starъci (starêšini Om), sьnemъ (sьborъ MsVSO); 61 sozъdati (sьziždju Mr); 64 grêdôštъ (idušta VO), sily (otъca MrS); 65 vlasfimijô (hulu MsVO); 67 dêašê (stvariše V₁), udarišê (tepoše Om); 69 edina (etera Om); 71 vь vrata (v dvor Om); 73 po mъnogu (po malê B); stožeštei (sêdeštei Om), otъ nihъ (ot onêh Om); 74, 75 kurgъ (kokotъ M, pêtelъ NV₁B, peteh Om); 75 vьzglasitъ (vьspojotъ S₂).

27, 1, 3, 20, 21 starъci (starêšini Om); 2, 10 jemonu (voevodê Mr); 5 vьz-vêsi se (udavi se BMsMrVASO), 13 sьvêdêtelъstvujotъ (poslušъstvujoty V); 19 radi (dêlê V₁); 20 naustišê (navadiše MrSO, naučišê A); 26 bivъ (ter Om); 33 naricaemoe (rekomoe NMr₁S, skazaemoe OmA), kranievo (lьbnoe MsMr); 34 ocъtъ (vino Om); 35 metašê (vгьgoše B); 37 vгьhu glavy (nadъ glavojô MsMr); 38 edinogo (drugago Mr₂Om), o šojô (o lêvuju VSO); 41 arhieriei (starêišiny žьгьčьskyi B); 42 sьlêzetъ (sьnidetъ V₁), krъsta (križa Om); 44 tožde (takožde NVS); 45 godiny (časъ B); 46 vьskojô (počьto SO); 47 edini (eteri ZA, nêci BO, ini S), zovetъ (glašaetъ NA); 49 ostani (ostavi BOM, ne dêi VS); 51 katapetazma (orona BOMs), raspade se (razdrê se Om); počivajôštihъ (uspršihъ BOM); 54 zêlo (velьmi Om); 55 idô (hodiše Om); 62 po paraskevъji (po petьcê MsVO), arhieriei (starêšini žьгьčьskyi B); 64 utvrъditi (strêšti Om); 65 kustodijô (stražju Om); 66 znamenavъši (zapečatlevši NV₁AO). - Def. A 44; S 55-66.

28, 7 skoro (jđdro MOm); 8 jđdro (skoru BV); 11 edini (nđci B, eteri MrV), arhiercomъ (starđšinamъ ŹъgъŹskymъ B); 12 sъrebro mъnogo (srebrniki dovolъni B); 15 sъrebro (srebrniki B); 19 języky (strani B). Def. Om 8-15.

ZAKLJUČAK

Evandjelje po Mateju dulje je od evandjelja po Ivanu, pa zato u njemu ima više mjesta, na kojima su staroslavenska i kasnija hrvatska, srpska i ruska evandjelja podijeljena u dvije grupe: u jednoj su uglavnom starije leksičke varijante, a u drugoj novije. U ovoj drugoj grupi koji put dolaze i dvije ili tri varijante. Osvrnut ću se najprije na one, koje u pojedinim staroslavenskim evandeljima na određenom mjestu imaju posebnu varijantu, ali to još uvijek ne znači da ta varijanta ne dolazi i u nekim drugim ili u istim evandeljima, i to na drugom mjestu. Takve varijante pribilježiti ću također. Napomenut ću još, da su u grupi starijih evandjelja od kraja 10. do početka 12. stoljeća posebne varijante rijetke, a u grupi novijih evandjelja od kraja 12. do početka 14. stoljeća vrlo česte. U Marijinskom evandelju nalazi se samo jedna nova varijanta *licemêri* u tekstu Mt 6,5 mjesto *hypokriti* u ostalim evandeljima. Ali ta nova varijanta dolazi u tom evandelju još četiri puta u tekstu Mt 7,5; 15,7; 23,14,16. U drugim evandeljima nalazimo je više puta. Nova varijanta *popъrište* Mt 5,41 prema grč. μύλιον, lat. mille passus nalazi se uz Marijinsko i u Zografskom evandelju. U ostalim evandeljima nalazimo je i mjesto grč. στάδιον. U Zografskom evandelju nalazimo varijantu *dobrêe* u tekstu Mt 5,30 prema *unêe* u Marijinskom evandelju. Ali ta varijanta u obliku *dobrêa* dolazi i u Marijinskom evandelju, ali u tekstu Mt 26,24. U Assemanovu evandelju mjesto *otъ rêpiê* u tekstu Mt 23,37 nalazi se varijanta *lęžajjo* = kvočka, koja leŹi i vodi piliće. Mjesto *vъ hramê* u tekstu Mt 24,17 nalazi se varijanta *vъ domê* prema lat. riječi domus i općeslavenskom *dom*. Mjesto (*a iŹe*) *sъtvoritъ* u tekstu Zografskog evandjelja Mt 5,19 dolazi *isplъnitъ*. U Ostromirovu evandelju nalazimo samo jednu posebnu varijantu. To je prilog *ljutê* prema grč. ούαλ u tekstu Mt 26,24 i prema *gore* u Marijinskom, Zografskom i Assemanovu evandelju. Ali prilog *ljutê* prema grč. χαλεποί, lat. saevi. U Mstislavovu evandelju nisam našao nijednu posebnu varijantu *kreliny* Mt 23,37 mj. *krilê*. U tekstu tih evandjelja Mt 2,4 dolazi riječ *ijudyskie*, a to je očitо pisarska zabuna mjesto *ljudyskie* u Assemanovu i ostalim evandeljima.

U Savinjoj knjizi u tekstu evandjelja po Mateju našao sam svega dvadeset i osam posebnih varijanata, koje na istome mjestu ne dolaze u ostalih jedanaest evandjelja. Ovaj ćirilski kraći evangelistar, prema mišljenju stručnjaka, prepisan je iz glagoljskog predloška u 11. stoljeću.¹ U uvodnoj raspravi za fototipsko izdanje Vukanova evandjelja ustanovio sam, da je prvi dio toga evandjelja prepisan iz istoga ili sličnog predloška kao i Savina knjiga.² U svojoj raspravi o

¹ Josef Kurz, *Učebnice jazyka staroslověnského*, Praha 1969., str. 32.

² Josip Vrana, *Vukanovo evandjelje*, Beograd 1967., str. 8-12.

postanku Reimskog evanđelja ustanovio sam, da se taj odlomak evanđelja, prepisan u Sazavskom manastiru u Češkoj, najviše podudara sa Savinom knjigom.³ Na temelju tih dviju činjenica zaključio sam, da su ne samo prvi dio Vukanova evanđelja nego i Savina knjiga, a također Reimski odlomak evanđelja, prepisani iz nekoga arhaičnoga duljeg evanđelistara, koji se upotrebljavao u manastirima.

Prema mojem mišljenju posebne varijante Savine knjige većinom su nastale prigodom skraćivanja duljega evanđelistara u kraći. Većina tih varijanata su sinonimi, slobodni prijevodi i nove varijante, koje na drugim mjestima dolaze i u nekim drugim evanđeljima. Iz svake od triju grupa navest ću nekoliko najkarakterističnijih primjera. Sinonimi *istrěbiti* mj. *ištistiti* prema grč. καθαρῖσαι, lat. mundare Mt 8,2; *diviše se* mj. *čjudiše se* (*ubođeše se* Om) prema grč. ἐφοβήθησαν, lat. timuerunt Mt 8,27 i 9,8; *sъhrani* mj. *sъbjudi* Mt 19,17; *pešti se* i *sъkrъběti* mj. *skrběti* i *tožiti* prema grč. λυπεῖσθαι καὶ ἀδημονεῖν, lat. contristari et maestus esse Mt 26,37. Slobodni su prijevodi: *grěšnikomъ* mj. *člověkomъ* prema grč. ἀνθρώπων, lat. hominum Mt 17,2; *isplъniti* mj. *sъvrъšenъ byti* prema grč. τέλειος εἶναι, lat. perfectus esse Mt 19,21; *vъseli se* mj. *vъdvori se* prema grč. ἠλίσθη, lat. mansit Mt 21,17; *vrěmę emati e* mj. *k plodomъ* prema grč. καιρὸς τῶν καρπῶν, lat. tempus fructuum Mt 21,34. Neke od novijih varijanata nalaze se u Savinoj knjizi na drugim mjestima, a druge u ostalim evanđeljima: *ne brězetъ* mj. *ne roditi vъčъnetъ* prema grč. παρακούση, lat. non audierit; *poganъ* mj. *języčnikъ* prema grč. ἔθνικός, lat. ethnicus Mt 18,17; *žiznъ* mj. *životъ* Mt 19,17; *sъ žrědъmi* mj. *sъ drъkolъmi* Mt 26,47.55; *vъspojotъ* prema lat. cantet mj. *vъzglasitъ* prema grč. φωνῆσαι Mt 26,75. - Iz navedenih primjera vidi se, da su na prvobitni prijevod staroslavenskih evanđelja, te inovacije Savine knjige utjecale različite okolnosti.

Spomenut ću još tri takva primjera: *ne vъzglasi* mj. *ne vъstrōbi* prema grč. μὴ σαλπῖσεις, lat. noli tuba canere Mt 6,2; *naděi se* (*upvai* Om) prema lat. confide, mj. *drъzai* prema grč. θαρσεῖ Mt 9,2; *podviže* (*ponudi* MsV), mj. *ubědi* prema grč. ἠνάγκασεν, lat. compulit = prinudi Mt 14,22; *uleži* mj. *prěsta*, prema grč. ἐκόπασεν, lat. cessavit = popusti Mt 14,32. Iz tih primjera vidi se da staroslavenski prevoditelji grčkoga teksta evanđelja nisu uvijek u svojem jeziku nalazili adekvatnu zamjenu za grčki tekst, pa su u takvim slučajevima birali riječi koje s grčkima imaju neke zajedničke seme.⁴

Novije varijante Savine knjige također upućuju na pretpostavku, da se potkraj 11. stoljeća u većem opsegu počela vršiti revizija najstarijega teksta staroslavenskih evanđelja već na bugarskom području. Kako je bilo na ostalim područjima kroz gotovo cijelo 12. stoljeće, teško će se saznati, jer nema dovoljno spomenika iz toga razdoblja. U ruskom Mstislavovu evanđelju iz početka 12.

³ Josip Vrana, *O postanku Reimskog evanđelja*, Slavia 53/2, Praha 1984., str. 113-123.

⁴ Usp. Josip Vrana, *Leksičke varijante staroslavenskih evanđelja i njihov odnos prema grčkom originalu*, Južnoslovenski filolog 40, Beograd 1984., str. 93-118.

stoljeća, kako sam to pokazao u svojoj raspravi *O odnosu Vukanova i Mstislavova evanđelja*, dobro je sačuvano najstarije stanje, a tek u jednom od dvostrukih tekstova dolazi do jače rusifikacije. Jurjevsko evanđelje iz istoga vremena nije dovoljno proučeno, a isto tako Dobrilovo evanđelje iz sredine 12. stoljeća.⁵ Sabrao sam podatke, koje o Matejevu evanđelju u tom kodeksu iznosi Karel Horálek u knjizi *Evangeliaře i četveroevangelia*. Ustanovio sam da se u oko stotinu leksičkih varijanata Galicijsko evanđelje podudara s Marijinskim evanđeljem, u šest varijanata s Assemanovim, a samo u tri slučaja ima posebne leksičke varijante.⁶ To je dakle arhaično evanđelje, u kojem za inovacije u 12. stoljeću nema gotovo nikakvih podataka. Samo za kraj 12. stoljeća mogu se tražiti podaci u srpskom Miroslavljevu evanđelju.

U tekstu Miroslavljeva evanđelja pronašao sam šezdesetak posebnih leksičkih varijanata, koje na istome mjestu ne dolaze ni u jednom od proučenih evanđelja. Od toga su preko polovice sinonimi. Pokušat ću objasniti, kako su nastale ove posebne varijante. Proučavajući leksik Miroslavljeva evanđelja, St. M. Kuljbakin je ustanovio, da je njegov predložak bilo neko arhaično evanđelje. Do toga zaključka došao je zbog toga, što i u Miroslavljevu evanđelju postoje 273 starije leksičke varijante, koje dolaze i u kanonskim evanđeljima.⁷ Ali odakle u njemu toliko posebnih leksičkih varijanata? Pretpostavljam, da su nastale pod utjecajem ruskoga kodeksa, iz kojega je Miroslavov dijak Gligorije prepisao alelujar za dane u sedmici. U Miroslavljevu evanđelju pronašao sam doduše samo jedan rusizam. To je riječ *trebnikъ* mj. *oltar* u tekstu Mt 23,18.20.35, ali su u Gligorijevo predlošku vjerojatno bile i novije staroslavenske varijante, pa ih je Gligorije natpisao nad tekst predloška, a glavni pisar unio u svoj prepis.⁸ Već kod analize posebnih novih varijanata Savine knjige ustanovio sam, da su to u većini slučajeva sinonimi, slobodni prijevodi i nove varijante, koje na drugim mjestima dolaze i u nekima od proučenih evanđelja. To je dakle proces, koji se odvijao i u drugim novijim prijepisima staroslavenskih evanđelja. Za pojedinačnu analizu svih posebnih varijanata Miroslavljeva evanđelja bila bi potrebna posebna rasprava, pa se u to ovdje ne mogu upuštati.

U Vukanovu evanđelju ima također šezdesetak posebnih varijanata, koje na istim mjestima ne dolaze u drugim evanđeljima. Gotovo polovica tih varijanata slobodni su prijevodi, četvrtina su sinonimi, a četvrtina novije varijante, od kojih se neke nalaze i u ostalim evanđeljima, ali na drugim mjestima. Prema tome se proces obnavljanja u Vukanovu evanđelju odvijao slično kao u Miroslavljevu, koje pripada starijoj redakciji. Odgovor nije teško naći. Prema Kuljbakinovu

⁵ Amfilohij, *Četveroevangelie galičskoe 1144 goda*, 1882-1893.

⁶ Usp. Karel Horálek, *Evangeliaře a četveroevangelia*, Praha 1954., str. 80-100.

⁷ St. M. Kuljbakin, *Paleografska i jezička ispitivanja o Miroslavljevom jevanđelju*, Beograd 1925., str. 65-92.

⁸ Usp. Josip Vrana, *Postanak i evolucija teksta staroslavenskih duljih evanđelistara*, Slovo 35(1985), str. 61-63.

mišljenju između predložka Miroslavljeva evanđelja postojao je jedan, ako ne i više srpskih prijepisa.⁹ Naprotiv Vukanovo evanđelje, bar u svome drugome dijelu, vjerojatno je prepisano neposredno iz makedonskoga predložka. Zaključujem to odatle, što sam u tom evanđelju našao oko stodevedeset primjera, u kojima su slova *ь* i *ѣ* zamijenjena slovima *e* i *o*.¹⁰ Zbog toga u njemu nema više posebnih varijanata nego u Miroslavljevu evanđelju.

Premda potječe iz kraja 13. ili početka 14. stoljeća, u srpskom Bogdanovu četveroevanđelju ima svega tridesetak posebnih varijanata, tj. za polovicu manje nego u Miroslavljevu i Vukanovu evanđelju. Polovica od toga su slobodni prijevodi, a druga polovica podjednako sinonimi i novije varijante koje na drugim mjestima uglavnom dolaze iz spomenutim dvama srpskim evanđeljima. Kako da se protumači posljednja činjenica? Bogdanovo je evanđelje u svojoj strukturi arhaično evanđelje drugoga tipa, koje se također upotrebljavalo u liturgiji. Kako smo vidjeli, potkraj 12. i na početku 13. stoljeća na srpskom području bili su u upotrebi dulji evanđelistari poput Miroslavljeva i Vukanova evanđelja. Prema tome je predložak Bogdanova evanđelja u to vrijeme bio negdje zabačen, a tek na razmeđu 13. i 14. stoljeća počeo se upotrebljavati u liturgiji i tom prilikom bio revidiran.¹¹ Vjerojatno se to dogodilo i s nekim drugim srpskim četvero-evanđeljima, koja potječu iz toga vremena.

U Omišaljskom evanđelistaru našao sam oko stotinu trideset posebnih leksičkih varijanata, kojih na istim mjestima nema ni u jednom od proučenih evanđelja. Tekst toga evanđelistara izvadio sam iz Najstarijega hrvatskog glagoljskog misala novije redakcije, koji su do Drugog vatikanskog koncila upotrebljavali svi hrvatski glagoljaši. Oko devedeset istih varijanata nalazi se i u svim trima proučenim glagoljskim misalima: Novakovu i Ročkom iz 14. stoljeća, te Hrvojevu iz početka 15. stoljeća.¹² Dvadesetak varijanata nalaze se samo u prvim dvama spomenutim misalima, a u trećem je obično novija varijanta. Samo u jednom misalu nalazi se desetak novijih varijanata. Za pet varijanata Omišaljskog evanđelistara nema paralelnog teksta u Hrvojevu misalu. Samo na pet mjesta Omišaljski evanđelistar ima novu varijantu, a u svim trima spomenutim misalima nalaze se starije varijante.

Svi spomenuti glagoljski misali organizirani su prema novijoj latinskoj franjevačkoj redakciji, koja je nastala u 13. stoljeću.¹³ No prije njih su postojali i hrvatski glagoljski misali starije redakcije organizirani prema latinskim tadaš-

⁹ St. M. Kuljbakin, *isto*, str. 22.

¹⁰ Josip Vrana, *isto*, str. 64.

¹¹ Usp. Josip Vrana, *O tipovima, redakcijama i međusobnom odnosu staroslavenskih evanđelja*, *Slavia* 4(1960), str. 553-554.

¹² Usp. Biserka Grabar, Anica Nazor, Marija Pantelić, *Hrvatskoglagojski misal Hrvoja Vukčića Hrvatinića, Transkripcija i komentar*, Zagreb, Ljubljana, Graz 1973.

¹³ Usp. Marija Pantelić, *Glagoljski kodeksi Bartola Krbavca*, Radovi Staroslavenskog instituta 5(1964), str. 16-17.

njim misalima. Dokazuje to Splitski glagoljski odlomak misala, od kojega su, na žalost, sačuvana samo dva lista.¹⁴ Ali ta dva lista nisu izvornik nego njegov kasniji prijepis. Prema mojemu mišljenju njihov je original nastao potkraj 12. ili na početku 13. stoljeća, a sačuvani prijepis oko stotinu godina kasnije. Pokušat ću to dokazati analizom njegove grafije i teksta Mt 25,1-13. U tom odlomku prvobitni fonem *ê* bilježi se grafemom *Å* u svemu 9 puta, ali istim grafemom bilježi se i fonem *i* u svemu 12 puta. To dokazuje, da je njegov pisar bio ikavac. Ikavski izgovor fonema *ê* pojavio se u hrvatskom bosansko-dalmatinskom govoru potkraj 13. i na početku 14. stoljeća. Da je original Splitskog odlomka nastao ranije, može se pretpostaviti na temelju arhaizma njegova jezika.

Od Marijinskog evanđelja razlikuje se Splitski odlomak samo na četiri mjesta, i to: u 2 varijante: *upodobi se* mj. *upodobitъ se* i *prêmo* mj. *protivu*, u tekstu Mt 25,1, te u 2 dodatka *sb soboju* Mt 25,4 i *divê tьe* Mt 25,4. - Naprotiv Omišaljski evanđelistar u tom tekstu nije tako arhaičan, jer se u spomenutom tekstu od Marijinskog evanđelja razlikuje u tri varijante: *podobno est* mj. *upodobitъ se*, *vzeše* mj. *prijêšê* Mt 25,3; *šd'ši* mj. *idôštemъ* Mt 25,10 i na kraju dodatkom: *va nže ne mnite sin človêčьski pridet*. Osim toga ima u njemu desetak sitnih promjena do kojih je došlo višekratnim prepisivanjem.

Da odgovorim na pitanje zašto u Omišaljskom evanđelistaru ima tako mnogo posebnih varijanata, usporedio sam ih s istim mjestima u latinskom tekstu. Ustanovio sam, da taj evanđelistar ima četrdesetak varijanata, koje su nastale pod utjecajem latinskoga teksta. Uglavnom su to kroatizmi. Iz te činjenice treba zaključiti, da je redaktor novije verzije glagoljskog misala imao pri ruci tadašnji latinski misal i prema njemu renovirao staroslavenski tekst. Razumije se, to se događalo samo u jednom primjerku, a prema njemu su se usuglasili i ostali tadašnji misali. Da to usuglašavanje nije bilo potpuno, može se zaključiti odatle, što je u ostalim spomenutim hrvatskim evanđelistarima, svima zajedno ili samo u pojedinim, sačuvana staroslavenska varijanta. Prema tome je u Omišaljskom evanđelistaru jače izvršena revizija teksta staroslavenskog predloška nego u ostalim spomenutim evanđelistarima, ali to još uvijek ne znači, da ono u svemu predstavlja najstarije stanje evanđelistara, sačuvanog u svim hrvatskim glagoljskim misalima 14. stoljeća.

Da se odredi podrijetlo predloška Omišaljskog evanđelistara, treba provesti analizu dvaju čitanja, koja se ne nalaze u staroslavenskim kraćim evanđelistarima. Prvo čitanje Mt 2,38-50 ne nalazi se u Assemanovu evanđelju čitavo, a u Savinoj je knjizi samo njegov drugi dio Mt 12,43-46. Najprije ću pokušati odrediti karakter i postanak prvoga čitanja. Njegov početak glasi: "Pristupiše k Isusu knižnici i parisêi glagoljušte." U sva četiri četveroevanđelja Marijinskom, Zografskom i dvama Nikoljskim te u Miroslavljevu evanđelju početak je druk-

¹⁴ Vjekoslav Štefanić, *Splitski odlomak glagoljskog misala starije redakcije*, Slovo 6-8(1957), str. 63-64.

čiji: "Тъгда (om. Mr) отъвѣстаѣ етери отъ кни́жникъ и фарисеи глаголюште."¹⁵ Već nam taj različit početak upućuje na pretpostavku da je predložak Omišaljskoga evanđelistara, budući da se slaže s početkom Vukanova evanđelja, bio dulji evanđelistar novije redakcije. Analiza dviju posebnih varijanata Omišaljskoga i Vukanova evanđelja dokazuje, da je tako: VOm *rodь sь* mj. Mr *rodь* prema grč. ἐκ τῶν περάτων, lat. de finibus Mt 12,42. Ali postoji i jedna razlika između Omišaljskog evanđelistara te Mirosavljeva i Vukanova evanđelja: Om *hotešte* mj. VMr *iskušte* prema grč. ζητοῦντες, lat. quaerentes Mt 12,46. Napomenut ću još, da je čitanje Mt 12,38-50 u Omišaljskom evanđelistaru i Mirosavljevu evanđelju jedno, a u Vukanovu evanđelju je podijeljeno na dva Mt 12,38-45 i 46-50. Iz svega, što sam ovdje iznio, vidi se kako je proučavanje odnosa između teksta pojedinih evanđelja kompleksno. Uza sve to može se pretpostaviti, da se autor Omišaljskoga evanđelistara služio duljim evanđelistarom novije redakcije, ali to nije bilo Vukanovo evanđelje, već neki stariji kodeks. Za takvo mišljenje govore i razlike između Omišaljskoga evanđelistara i Vukanova evanđelja. Na kraju ovoga razmatranja odgovorit ću na još jedno pitanje. Zašto se redaktor Omišaljskoga evanđelistara nije poslužio duljim evanđelistarom starije redakcije, koji je vjerojatno preveo Konstantin s bratom Metodijem, nego duljim evanđelistarom novije redakcije koji je nastao tek u Bugarskoj? Moje je mišljenje da se to dogodilo stoga, što evanđelistar starije redakcije u početku 14. stoljeća nije više bio u uporabi. - U drugom spomenutom čitanju Vukanovo evanđelje podudara se sa staroslavenskim četveroevanđeljima i duljim evanđelistarima, a također s grčkim, latinskim i Omišaljskim evanđelistarom, osim u dva slučaja, a osim toga mjesto *arhierei* ima *knezi ot knižnik* prema lat. principes sacerdotum Mt 21,45. Dakako da u pojedinim evanđeljima ima i sitnijih razlika, koje nisu važne.

Od novih posebnih varijanata, odvojiti ću varijante, koje na jednom mjestu dolaze u više evanđelja. Prve varijante označuju evoluciju leksika u jednom kodeksu, a druge međusoban odnos pojedinih evanđelja. Počet ću sa Zografskim evanđeljem. Osim u iznimnim slučajevima, neću citirati varijante i njihove glave i retke, nego ću redovito donositi samo oznake evanđelja. - Evo skupina, koje dolaze na istom mjestu kao u Zografskom evanđelju: ZA, ZASOMs, ZASMr, ZASBMrV; ZS, ZSVOm; ZAO, ZAON; ZNMr, ZOV, ZNMrV; ZN, ZNV₂, ZB Mr, ZBMrV, ZMrV. Ima svega četrnaest mjesta s nekoliko varijanata važnih za razvitak ostalih evanđelja; npr. o lěvojo mj. o šjujo Mt 25,33; na bljudê mj. na misê Mt 14,8,11; mudęšta mj. kъsnęšta Mt 25,5; pišę mj. mъzdy Mt 10,10. - Skupine koje dolaze na istome mjestu kao u Assemanovu evanđelju: AS, ASO BMrV, AO, AON, AONV, AOMr, AOV, AN, AB, AMr, AVOm. Svega osamnaest mjesta. Istaknut ću samo tri varijante: ostavi mj. отъпусти Mt 6,12; отъ lqkavago mj. отъ nepriēzni Mt 6,13 i jęzq mj. nedqgъ. - Savina knjiga je temeljito renovirana, ali uza sve to ima šesnaest zajedničkih varijanata s ostalim evan-

¹⁵ Usp. Vukanovo evanđelje ff. 38 gd; 39 av, Mirosavljevo evanđelje f. 78 ab.

deljima. To su ove grupe: SO, SOMr, SOMsV, SMsV, SN, SB, SBOm, SV, SMr, SOm. Istaknut ću samo dvije varijante: SMsVOM napitahomъ mj. natruhomъ Mt 25,37; SN prozi mj. akridi Mt 3,4. - Ostromirovo evanđelje ima desetak zajedničkih varijanata: OSV, ONB, ONMr, OBV, OMsV, OV, OOm. Istaknuo bih ove varijante: ONMr umrêše mj. utopø se Mt 8,32; OBV ne brêgъše mj. ne roždъše Mt 22,5; OV bližьnago mj. iskrnêgo Mt 22,30; OMsMrV na sьborištihъ mj. na sonьmištihъ Mt 23,34. - Mstislavovo evanđelje ima dvadeset i pet zajedničkih varijanata, i to trinaest s Vukanovim evanđeljem, s kojim pripada istomu tipu duljih evanđelistara novije redakcije. - Ostale su skupine: MsOV, MsMr, MsMrV, MsVOM, MsOm. Miroslavljevo, Vukanovo i Bogdanovo evanđelje srpska su evanđelja, pa je među njima veća srodnost, ali ne uvijek podjednaka. Miroslavljevo i Vukanovo evanđelje imaju dvadeset i pet zajedničkih varijanata, Miroslavljevo i Bogdanovo šest, Vukanovo i Bogdanovo tri, sva evanđelja zajedno imaju samo četiri varijante. Uz to sva tri ili pojedina imaju zajedničke varijante i s drugim evanđeljima, i to: MrVBO, MrBOM, MrVMrOm; VBOM, BOM, VOM. Odatle možemo zaključiti da nije postojala zajednička redakcija srpskih evanđelja, već su pojedini pisari svoja evanđelja samo mjestimično usklađivali s drugim varijantama, ili su u njih unosili novije varijante prema svom nahodnju.

Omišaljski evanđelistar podudara se koji put također s mnogim skupinama starijih evanđelja, i to jedanput u MSOm, OOm, OBMrOm, MrOm, BVOM, a dva puta u MsOm, VOM. Ta su podudaranja vrlo indikativna, jer Omišaljski evanđelistar nije imao nikakve direktne kontakte s navedenim evanđeljima.

III. EVANDELJE PO MARKU

Grčka evanđelja po Mateju i Marku prepisana su iz sličnih hebrejskih predložaka. U tim evanđeljima dolaze dva gotovo ista čitanja. Isus hrani pet tisuća ljudi (Mt 14,13-21; Mk 6,32-44) i Isus hrani četiri tisuće ljudi (Mt 15,32-39; Mk 8,1-10). U evanđeljima po Luki i po Ivanu dolazi samo prvo čitanje (L 9,10-17; I 6,3-7; 8,10-13). Uz to je tekst evanđelja po Marku mnogo kraći od teksta evanđelja po Mateju. Taj tekst raspoređen je u 16 poglavlja, a tekst evanđelja po Mateju ima čak 28 poglavlja. Prema tome, evanđelje po Marku predstavlja kraću verziju evanđelja po Mateju. To je zbog toga, što je Matej pisao evanđelje za Židove, a Marko evanđelje za pogane. U čitanjima evanđelja po Mateju spominju se neke osobe i događaji iz Staroga Zavjeta, koje pogani nisu poznavali, pa je Marko takva čitanja bio izostavio. On je također bio izostavio i čitanja, koja bi vrijeđala pogane ili bi njihova nauka poganima bila teško shvatljiva.¹ Iako su pojedina čitanja u evanđelju po Marku drukčije strukturirana nego u evanđelju po Mateju, njihov glavni sadržaj i njihova nauka ne razlikuju se od čitanja u evanđelju po Mateju.

1, 4 вѣ отъпуštenie (вѣ оставленіе ANMrVB); 6 akridi (pꝛozi S); 7 sapogu (črêviemъ M); 12 duhъ izvede i (duhomъ възide V); 23 възьва (възупи N); 24 ostani (ostavi B, ne dêi V); 26 сътрѣсѣ (skrušivъ V); 27 po oblasti (po v'lasti B, vlastiju V); 32 бѣсѣnyѣ (бѣдѣnije V); 34 недꝫзѣny имꝫштѣ различѣny jѣзѣ (n. различѣnymi nedugy odrъzimi V); 35 molitvꝫ dѣaše (m. tvoraše BV); 38 вѣси (sela V); 39 на съпѣмиштihъ (на събориштihъ O). - Def. A 9-35; S 13-34,45; V 1-8; Om 1-39.

2, 1 sluhъ (въstъ V); 2 събрашѣ сѣ (snidoše se Mr); 4 pristopiti (približiti se B); 6 edini (eteri Mr, nêkotoy B, nêkto V); 7 vlasfimiјѣ (huly SOMrV); 15 mytare (mъzdoimci O); 17 vračevъ (balijѣ M). - Def. OmS 13,18-22; VMr 15-17.

3, 8 съ onogo polu (съ onoje strany V); estъ (budetъ B, stojetъ V), ladiica (korablъ B); 15 oblastъ (vlastъ B); 22 бѣсѣ (бѣsovscêmъ NB); 27 pꝛъvѣe (pꝛѣzde M); 28 vlasfimiјѣ (hulenije Ms, hulu BV). - Def. ASOm.

4, 17 radi (dѣla V); 23 iže (ašte kto NBV); 24 glagolaše (reče MrV); 29 sozbrѣatъ (съbiraetъ V); 32 vitati (gnêzditi se MsV); 34 edinъ (osobъ že B); 36 вѣ ladii ... ladiјѣ (въ korabli ... korable BR); 37,39,41 veliê (velika MsBV); 38 на кꝛѣмѣ (na dohъtorê Z, na възglavnici MrVB, na podzgvavnici R),* ne rodiši (ne brêžeši MsV); 39 uleže (presta V). - Def. ASOm 17-39.

5, 1 pridꝫ (pꝛêidu Om); gadarinskꝫ (jerjesinъsku N); 3 žilište (žitie MsV), želêznomъ ožemъ (verigami B); 4 zane (poneže V), mъnogy kraty (mnogašti puti BV); 5 vy - inꝫ denъ (prisno d. MsMr, vsegda d. V, grč. παντὸς ἡμέρας, lat.

¹ Usp. Josip Vrana, *Peto evanđelje*, Zagreb 1981., str. 20-25. - *Kompozicija i struktura besjede na gori u Matejevju evanđelju*, Crkva u svijetu 22/2(1987), str. 163.

* Varijante R 4,36-38 uzete su iz Ročkog misala.

semper die); 7 vьzъpivъ (vьzvavъ NV); 10 kromê strany (vь iny s. MsV, vь vsê s. B); 11 pri gorê (pri mori V); 16 vidêvъsei (byvъšeç Mr); 18 vьhodeštju (vьzležьštju B), vь ladiicъ (vь korablъ B); 20 vь dekapoli (vь deseti gradê B, vь ty gradi B); 22 arhisunagogъ (starêšina sъboгьsky MsV); 24 idêaše (poslêdovaše AO); 25 edina (etera ZAMr, nêkaja OBV); 26 vraçevъ (balii M), izdivъši (izdaêvъši SNBV), nъ paçe (nu bole V); 29 isekno (ishnu V); 30 oštjuštъ (razumivъ B); 31 kьto (nêkьto V); 34 dьšti (dьzai d. O); 35 pridъ (pripadu B), arhisynagoga (starêišinъ sьboru V); 38 arhisynagogovъ (starêišinê sьboru V), kriçêštъ (kliçôštъ ZNBV); 41 otrokovicъ (dêvicu V). - Def. Om 2-43, AS 1-23, 35-43.

6, 3 tektonъ synъ (drêvodêlê SMsV); 5 tьkmo (toliko V); gradъçe (vsi B); 7 sьlati (puštati V); 8 zaprêti (zapovêdi BV), piry (mêšьca MsV), 11 sьvêdêtelьstvo (poslušьstvo V), aminъ (pravo V), otъradnêe (lьkьçaje V); 13 oleemъ (maslomъ V); 18 imêti (poeti Mr); 20 hranêaše (sьbljudaše B); 21 potrêbьnu (prilučьnu O); 25 dasi mi (dasi mi seici AO, d. m. sicê N, d. m. nine Om); 26 priskъbenъ (peçalьnъ V); 27 voina (spekulatora NBAOm, meçьnika O, usêkatelê V); 28 na bljudê (na misê M); 33 idôštъ (êdušte N), pritêšê (prihoždahu N); 34 pastirê (pastuha Z), mili byšê (milosrdova B); 35 minovъšu (byvъšu NB); 43 koša (košnici N); 45 ubêdi (ponudi B, prinudi Mr); 47 a sь edinъ (samъ edinъ bystъ N₂, sam bê Om); 48 vь grebenii (v voženi Om); 49 peryštevашê (mьnêhu MsBVom), prizrakъ (obrazъ MsV), vьzъvašê (vz'riše Om); 51 uleže (prêsta Om); 52 okameneno (oslêpleno Om); 53 prêêvъše (prêšedьše BOm, prišedьše V); 55 prêtêšê (obidoše N₁, obьtekoše N₂, pritekoše V, prêtêçušte Om); 56 sьpa-seni byvaahъ (zdravi bivahu Om). - Def. A 1-13, 23-29, 31-56; S 1-56; Om 1-16, 30-46.

7, 1, 2 edini (eteri NBMs, nêkьto V); 2 zazьrêahъ (zatirahu V); 4 otъ kuplê (otъ tьžišta BV), pokъopljotъ sê (oblêjutъ se V); 4-8 kьštenîe (pogruženija B, umivaniê V); 6 dobrê (vь pravъdъ Z), kromê (daleče ZBMrV); 7 vь sue (bezuma V); 8 prêdaniê (zapovêdi V₁), çьvanomъ (kьçagomъ Z, kotlomъ V); 19 skvozê afedronъ (s. prohoditi Ms, s. prohodъ V); 22 vlasfimiê (hulenie Z, hula V); 24 çjulъ (uvêdêlъ V); 27 ostanî (ne brêzi B); 28 reçe (glagola BV); 30 otrokovicъ (dьšterъ B); 32 gluha gogъniva (gluha i nêma AONOm); 33 edinъ (samogo Om), vьloži (vьdê ANBom), kosno i vь jъzykъ (pomaza j. ego Om); 35 sluha (uši V), çisto (pravo NB); 36 zapovêdaše (zaprêštaaše ZSOM, zaprêti A), paçe (bole V), iz liha (vešte Om). - Def. ASOM 1-30; Mr 1-16.

8, 2 prisêdêtъ mьnê (prêbyvajutъ u mene V); 3 družii (eteri N); 4 nasytiti (napitati B); 6 hvalô vьzdvavъ (blagohvalivъ V); 10 pride (prêide V), vь strany (vь gori N); 12 aminъ (pravo V); 13 vьlêzъ (ide N); 15 vidite (zrite B); 19 košъ (košnicъ N); 24 zьrjo (viždu ZNB); 25 sьtvori (utvьdi BMrV); 28 i drzii (ovi že S); 29 tь (tьгда Mr); 34 po mьnê (vь slêdъ mene S), grêdetъ (idetъ SBV). - Def. A 1-26, 32-33; S 1-26, 32-33; Om 10-38.

9, 1 aminъ (pravo V), edini (eteri ZNA, druzi S), videtъ (vzъretъ SON); 3 gnafei (bêlilьnikъ B); 5 skiniję (krovy ZB, sêni N); 6 glagoleet (rešti B); 12 uničъžetъ (pohuletъ NBMrV); 15 pririštõšte (prihodešte Mr); 17 nêмъ (n. i glu-hъ S); 18 ašte kolizъdo (ideže ašte A, i. kolizъdo OB, i. ašte kolizъdo V); 19 prine-sête (privedête B); 20 vidêvъ (egda uzrê Om); 22 pogubilъ (potopilъ S), milo-srdovavъ (milue NOm); 25 êko sъrišetetъ se (shoditъ se Mr, stêčušt se Om); 27 vъsta (postavi S); 29 ne možetъ (ne imatъ Z); 34 mlъčaaḥo (myšlêhu V); 35 glasi (priglasì AB, prizъva OV); 38 etera (edinogo M); ne hoditъ po nasъ (ne poslêduetъ namъ BMrV); 41 hrъstovi (kristiêni Z); 42 obložetъ (obležitъ B), o vyi (o šii V); 43 dobrêa (luče V), malomoštijõ (bêdъnikomъ NB, bez ruku V); 45 vъ jeonõ vъ ognъ (vъ dbrъ ognâ V); 47 dobrêa (luče V), vъ jeonõ ognъnojo (vъ roždъstvo ognъnoe N); 49 osolitъ se (poêstъ se Z, vъžgaetъ se V). - Def. A 2-16, 32, 42-49; S 2-16, 32-50; Mr 8-9, 32; V 2-9; Om 1-16, 30-49.

10, 1 po onomъ polu (na onoi stranê V); 14 glagola (reče BV); 15 amin (pravo V); 17 pride (pritekъ ZNMr), edinъ (nêkыto V); 18 reče (glagola V₂); 19 ne lъžę sъvêdêtelъstvui (ne lъži svêdêtelъ budi Mr); 22 drêhlъ (drêselъ ZNMr); 29 radi (dêlê V); 30 grêdõštii (pridušti V); 34 ubijõtъ (ujazvetъ B, uterpjûtъ Mr); 35 prêdъ nimъ idete (prêdъ idêšta jemu O); 37, 40 o šjujo (o lêvojo ZOSV); 42 ustojetъ sъodolêvajutъ B); 43 takõžde (tožde Z); 44 rabъ (sluga A); 46 hlõbaję (prose BV, plače se Mr); 48 izliha (pače zêlo N, pače izliha V₂, boľmi V₁), vъpriêše (zvaše NBV); 49 vъzglasiti (prizovête V), zъvaahõ (glašajutъ N), zoveъ (glašaetъ N). - Def. AS 1-31, 46-52; Om 1-52.

11, 5 edini (eteri ZN, nêkыto V); 8 vêie (vitvie N); 12 vъ utrъnii (vъ zau-trêšъni dъnъ V, na utrêi B, v jutrê Mr); 15 dъsky (trapezy B); 16 nikomuže (da kto B); 17 hramъ (dom Om), narečetъ se (est Om), vртъrъ (pešteru V₂); 23 aminъ (pravo V₁), iže (eliko Mr), usõmъnitъ se (razmislitъ B), vêrõ imetъ (vê-ruite V₁); 27 hodeštju (sõštju Z); 28 kojejo (kotoroju V₂), oblastijõ (vlastiju V), si (sice Z); 33 vlastijõ (oblastiju BMr). - Def. AS 1-33; Om 1-10, 18-33.

12, 1 têžatelemъ (dêlatelemъ Ms₂V₂); grêdõštъ (idušta MsV, def. M); 13 ediny (eteri ZNMr, nêkыto V); 14 ne rodiši (ne brêžeši V); 15 vêdy (vidêvъ V); 16 glagola (reče V); 28 kaê (kotoraja V); 29 glagola (otъvêštavъ BV); 30 myslijo (umomъ ZBV); 38 odêaniihъ (odeždahъ ZNMr); 41 gazofilakeovi (skrovištъnomu hranilištu B); 43 aminъ (pravo V). - Def. ASOm 1-44; Mr 1-12, 18-27.

13, 4 koe (kotoroje V); 5 da ne kto (da niktože V); 7 sluhy branii (ne-strojenija V), ne u (ne juže Mr, ne togda V); 9 na sъnъmištihъ (na sъborištihъ V), bieni (tepeni Mr); sъvêdêtelъstvo (poslušъstvo Mr); 10 języcêhъ (stranahъ MsMr); 19 takova (tako Z); 31 prêidõtъ (ne imutъ prêiti N, ne mimo idutъ V); 34 vratъniku (vrataru MrOm); 35 kuroglašenъe (kokotoglašenie M, pêteglašenie N, o petesê pojuštem Om); 37 bъdite (bljudête V). - Def. AS 1-37, Mr 14-30, Om 1-5, 18-37.

14, 2 eda kako (kako N, da ne Om); 3 sõštju emu (buduštu isusu V₁, bivšu i. Om), alavastrъ (stъklênicju MsMr), hrizmy (myra ON₂B, pomazaniê Mr, masti

murnie Om), pistikiję (vĕrna Mr, mnogocĕn'nie Om), sĕkrušbŕi (razbivĕšŕi V); 4 edini (druzi MsMr, jeteri BVOM), hrizmĕnaĕ (myrĕnaja OB, mastĕnaĕ V, pomazaniju Mr, mast murnaĕ Om); 5 hrizma (myro OB, mast N, mast murnaĕ Om), vęšte (bolei V, više Om), pĕnĕžzĕ (lętzĕ O); 6 truždaate (trudy dĕjete ONV, t. dajete B); 8 pohrizmiti (pomazati OBMrv); 13 skodĕlnicĕ (lagvenĕ Om); 15 veliję (vysokę Z); 19 tožiti (glagolati Om, def. ZN); 20 solilo (trivlii N); 21 dobro (bole Om); 27 razbĕgnatĕ sę (razidutĕ se V); 30 aminĕ (pravo MsV), kurĕ (petelĕ NV, kokotĕ M, peteh Om); 31 ključitĕ (lučitĕ ZV); 34 požidĕte (budĕte N₂); 36 ne ĕko (eže NOm); 40 umĕahę (imĕahu N₂V, razumĕhu Om); 41 proĕee (juže Om); 42 približi sę (bliz est Om); 52 plaštanicę (ponĕvicę ZN); 53 sĕnidę sę (sĕbraše se N₂V); 54 svĕšti (ogni Om); 57 eteri (edini M); 60 ĕyto (eže Om), s'vĕdĕtelĕstvujętzĕ (poslušĕstvujętzĕ MsV); 61 onĕ (isusĕ ZN); 64 avĕlatĕ (mnit Om); 65 eterii (edini M, nĕkĕto V), męčiti (za lanitĕ udarati Om); 67 glagola (reĕe Om); 68 umĕję (znaju Om); 71 vĕmĕ (znaju Om); 68, 72 kurĕ (kokotĕ M, pĕtelĕ NV, peteh Om), vĕspĕtzĕ (vĕzglasi OOm), tri kraty (trišti MsV). - Def. AS 1-9; AMr 10-72; S 1-72.

15, 1 starĕci i knižĕniki (knižnici i starĕšini Om); 4 s'vĕdĕtelĕstvujętzĕ (glagoljut Om); 7 vĕ kovĕ (vĕ gorĕ ZN, v krovĕ Om); 8 vĕzĕrivĕ narodĕ (vĕzĕrivĕše M, egda narodi pristupĕše k pilatu Om), prisno (vsęgda Om); 11 romaņę (naustiše Om); 15 pohotĕ (volju Om), bivĕ (tep Om); 16 prĕtogĕ (dvor pritvorni Om); 17 praprędzĕ (bagrĕnicu MsOV); 18 ĕĕlovati (rugati se emu Om), radui sę (zdrav Om); 20 praprędzĕ (bagrĕnicu O, pur'piru Om); 21 eteru (edinomu M), grędęštju (idęštju SOMsV); 22 sĕkazaemo (naricaemo Mr), kranievo (ĕbnoe Mr); 23 osĕtĕno vino (osmrĕneno v. NBA, ogorĕeno Om); 27 o šjuję (o lĕvoję SOV); 28 priĕtĕnĕ (vmĕnen Om); 32 vĕrę imemĕ (vĕruem Om); 34 vĕskęję (vĕ ĕyto N, po ĕyto V); 35 eteri (edini M, nĕkĕto V), glašaatzĕ (zovetĕ Ms); 38 sĕ vyše do niže (od višnago kraja do nišnago Om); 42 paraskevĕjii (petĕk Om); 43 blagoobrazenĕ s'vĕtĕnikĕ (ĕĕstĕn otĕ kuriĕ Om), iže i tĕ (ĕko tĕ N); 45 otĕ kentyriona (otĕ sĕtnika AOMrvBOM); 46 vĕ plaštanicę (vĕ ponĕvicę Z). - Def. S 1-25, 33-47; Mr 1-16, 33-42.

16, 4 velei (velikĕ O); 6 reĕe (glagola SVB); 7 vidite (uzrite Om); 9 vĕskĕzĕ (vĕstavĕ Mr); 11 ne jęsę vĕry (ne vĕrovašę O); 13 vĕzvĕstiste (povĕdasta O). - Def. S 16-20; Om 8-13.

ZAKLJUČAK

Opći karakter evanđelja po Marku i njegov odnos prema evanđelju po Mateju prikazao sam u uvodu ove rasprave. Stoga ću se u zaključku osvrnuti samo na glavne statističke podatke novijih varijanata i njihovu podudarnost u pojedinim proučenim evanđeljima uz eventualne popratne zabilješke. Ali prije toga osvrnut ću se na činjenicu, da je u evanđelistarima tekst ovoga evanđelja manje zastupljen nego u evanđelju po Mateju. Tako je u kraćim evanđelistarima

posve izostavljen tekst četvrtoga, desetoga, jedanaestoga i četrnaestoga poglavlja. U duljem Mirosavljevu evanđelju izostavljeno je nekoliko čitanja i mjesto njih se upućuje na paralelna čitanja u evanđelju po Mateju, a u duljim evanđelistarima Mstislavovu i Vukanovu nema takvih upućivanja, već se prema liturgijskom rasporedu nalazi čitav tekst evanđelja po Marku. Najkraći je tekst evanđelja po Marku u Omišaljskom evanđelistaru. U njemu nema teksta prvoga, drugoga, trećega, petoga, desetoga i dvanaestoga poglavlja. Od ostalih poglavlja nalaze se samo pojedina čitanja, izuzevši četrnaesto do šesnaestoga poglavlja, u kojima se iznosi čitav tekst muke Isusove. U tom evanđelistaru nema upućivanja na evanđelje po Mateju.

U Marijinskom evanđelju našao sam dvanaest varijanata, koje na istome mjestu ne dolaze u drugim evanđeljima. Navest ću ih ovdje azbučnim redom: balii, зърјо, вѣ kovê, kokotъ, kokotoglašenje, svêdenie, ubivajoštihъ, uničъžetъ, hlôbaje, hrizma, pohrizmiti, črêviemъ. K ovim varijantama dodajem riječ edini, koja u tom evanđelju dolazi desetak puta mjesto eteri u drugim evanđeljima. U Zografskom evanđelju našao sam devet varijanata, koje na istom mjestu ne dolaze u drugim evanđeljima. I ove ću nabrojiti abecednim redom: na dohtorê, hulenie, ne imatъ, obrêtoste, pastuha, ponêvicô, poêstъ sê, soštju emu, vysokô. Neke su od spomenutih varijanata u Marijinskom evanđelju arhaizmi, neke u Zografskom evanđelju inovacije, a neke na drugim mjestima dolaze i u ostalim evanđeljima. - U Assemanovu evanđelju našao sam samo dvije posebne varijante: mimo gredôštu i sluga, u Savinoj knjizi pet: mudêše, nêci, ovi že, postavi i potuplъ, u Ostromirovu evanđelju osam: bagrênicu, çetъ, hulô, mečъnika, мьздоимъци, прêidušta, prilučъnu, na събориштихъ. U posljednja tri evanđelja sve su spomenute varijante inovacije, a neke od njih dolaze i u kasnijim evanđeljima. U Mstislavovu evanđelju nisam našao nijedne posebne inovacije, koja na istom mjestu ne bi dolazila u drugim evanđeljima.

Iz spomenutih podataka vidi se, da od kraja desetoga do početka 12. stoljeća u Markovu evanđelju nije bilo većih promjena leksičkih varijanata. Dakako, da je do takvih promjena dolazilo u čitavom 12. stoljeću, ali podatke imamo tek u Mirosavljevu evanđelju iz kraja 12. i u Vukanovu evanđelju iz početka 13. stoljeća. U Mirosavljevu evanđelju samo na šesnaest mjesta nalazimo posebne varijante, kojih na tim mjestima nema u ostalim evanđeljima, ali neke od njih dolaze na drugim mjestima u ostalim evanđeljima. Naprotiv u Vukanovu evanđelju nalazimo na šezdeset i pet mjesta varijante drukčije nego u ostalim evanđeljima. Ali to ne znači da u njemu ima toliko novih varijanata. Na dvadesetak mjesta ponavlja se sedam novih varijanata. Osim toga mnoge varijante dolaze i u ostalim evanđeljima, ali na drugim mjestima. Prema tome bi varijante karakteristične za Vukanovo evanđelje trebalo posebno proučiti, a za to u ovoj raspravi nema mjesta.

Bogdanovo evanđelje nastalo je potkraj 13. ili početkom 14. stoljeća, Omišaljski evanđelistar u prvoj polovici 14. stoljeća, a Nikoljska evanđelja potkraj

14. ili na početku 15. stoljeća. Najarhaičnija su Nikoljska evanđelja, i to s razloga, što su nastala u zatvorenoj bogumilskoj sredini. U tim dvama evanđeljima nalaze se posebne varijante na petnaestak mjesta, ali samo su pet vlastite, a ostale dolaze na drugim mjestima i u drugim evanđeljima. - U Bogdanovu evanđelju nalazi se tridesetak posebnih varijanata, a sedam od njih dolaze i u drugim evanđeljima na drugim mjestima. - U Omišaljskom evanđelistaru, iako ima samo jedan dio teksta evanđelja po Marku, na pedeset mjesta nalaze se posebne varijante. Dvadesetak njih nastalo je prilagođivanjem latinskomu tekstu. Ostalih trideset posljedica su prilagođavanja tadašnjemu hrvatskomu jezičnom stanju; to su slobodni prijevodi, ili se u drugim evanđeljima nalaze na drugome mjestu. Ostala tri hrvatska evanđelistara 14. i početka 15. stoljeća uzeta iz Novakova, Ročkog i Hrvojeva misala u većini slučajeva imaju istu varijantu kao i Omišaljski evanđelistar. Sva ta tri evanđelistara imaju posebnu stariju varijantu na tri mjesta, a noviju varijantu na dva mjesta. Iz toga možemo zaključiti, da u čitavom 14. stoljeću nije u njima postojala neka novija revizija, već da su pojedini evanđelistari na nekim mjestima sačuvali stariju varijantu, a drugi opet unosili posebne nove varijante.

Posebne varijante u pojedinim evanđeljima, izuzevši Marijinsko evanđelje, samo su jedan dio novijih varijanata. Drugi su dio one novije varijante, koje dolaze u dva ili više evanđelja. U Zografskom evanđelju našao sam petnaest takvih varijanata. U Assemanovu evanđelju četiri novije varijante, u Savinjoj knjizi sedam, a u Ostromirovu evanđelju šest novijih varijanata. U Mstislavovu evanđelju našao sam osamnaest novijih varijanata, od kojih su deset i u Vukanovu evanđelju, četiri i u Mirosavljevu evanđelju, a četiri u dva ili tri evanđelja: OV, OB, OVB, MrNB. U Nikoljskim evanđeljima nalaze se novije varijante na pet mjesta: na dva od njih ono se podudara s Vukanovim, na jednom s Bogdanovim evanđeljem, a na dva s Omišaljskim evanđelistarom.

Mirosavljevo evanđelje ima samo, s Vukanovim evanđeljem svega dvije novije zajedničke varijante, s Bogdanovim evanđeljem također dvije. Vukanovo evanđelje ima s Bogdanovim sedamnaest zajedničkih novih varijanata, a sva tri evanđelja svega osam zajedničkih varijanata. Iz toga možemo zaključiti, da nije postojala posebna srpska redakcija evanđelja, već su varijante u pojedinim kodeksima bile zavisne djelomično od svojih predložaka, a djelomično su inovacije prepisivača. - U Omišaljskom evanđelistaru našao sam također samo sedam novijih varijanata zajedničkih s nekim drugim kodeksima.

IV. EVANĐELJE PO LUKI

Kad je Luka počeo pisati svoje evanđelje, bilo je - prema njegovim riječima - sastavljeno mnogo izvješća o događajima među prvim kršćanima. Pošto je, ako ne sva, a ono nekoliko takvih izvješća, zapravo evanđelja, pomno ispitao, naumio je i on napisati svoje evanđelje. Ako pomno proučimo Lukino evanđelje, vidjet ćemo, da se ono ne razlikuje mnogo od Matejeva i Markova evanđelja. Sadržaj je u svima tim evanđeljima uglavnom isti. Luka je iz zajedničkog teksta nešto izostavio, a nešto dodao. Tako je, na primjer, izostavio drugo umnažanje kruha. Prema evanđelju po Ivanu bilo je samo jedno umnažanje kruha kao priprava za navještaj ustanovljenja euharistije. Prema tome je drugo umnažanje kruha neki nesporazumak, koji je vjerojatno nastao zaglédanjem u dva predložka. Luka je i dodao neke prikaze, kojih nema kod Mateja i Marka. Najpoznatija su dva prikaza: o milosrdnom Samaritancu i o izgubljenom sinu. Ta dva prikaza upućuju na obrazovana čovjeka, a takav je Luka bio. On je uz to mnoga mjesta svojega hebrejskog predložka prestilizirao, a neke prikaze i prestrukturirao. Tako je nastao prvi kritički tekst evanđelja.

1, 3 slavъny (dъr'žavni OB); 5 eterъ (edinъ M), efimêriję aviêneъ (dъnevъnyę črêdy Z, črêdi a. Om); 9 ključi sę (priluči se O); 13 zane (êko O); 14 radostъ i veselie (r. veliê A); 15, 32, 42 velei (velikъ O), sikera (tvorena kvasa Z); 17 protivъnyę (nepokorivie Om), pravedъnyhъ (zemlъnihъ Mr); 21 kъšnêaše (muž-daaše ZAOMs); 28 blagodatъnaê (obradovanaja B); 29 vidêvъši (slyšavъši ZMr Om); 39 vъ gorъ (vъ podъgorie A, vъ gorъnicъ O, v gornuju Om); 42, 44 qtroby (črêva ZNBMS₁AOOm); 45 vêro jëtъ (vêrova BMrVOOm); 57 vrêmeъ (dъnye ZN₁AO); 58 roždenie (užika Om); 65 vъ ... stranê (vъ ... gorъnii N₁AO); 77 vъ otъpuštenie (vъ ostavlenie Mr). - Def. A 50-55, 69-75, 77-79; S 1-31, 57-80; Mr 69-75, 78-79; V 1-38, 49-55, 57-80.

2, 1 povelênie (zapovêdъ AMr); 8 pastyri (pastusi O); 10 velijъ (velikъ O); 20 pastyri (pastusi SO); 22 isplъnišę sę (približišę sę Z); 25 čъstivъ (bogočъstivъ A); 37 služęšti (rabotajošti A); 43 iosifъ i mati (roditelê ZASMr). - Def. VMr 22-37.

3, 1 pętoe (vъtoroe S); 2 glagolъ božii (slovo gospodne Om); 3 vъ otъpuštenie (vъ ostavlenie MrOm); 5 dъvгъ (dol Om); gladъky (sladъci S), strъpъtъnaê (krivaja BOM); 14 dъvъlъni (dostoini S), obroky (obêštanii S); 20 zaklepe (zaključii Z, zaklopi NMr, zatvori Ms_{1,2}V); 22 zrakomъ (obrazomъ BMS). - Def. S 19-38; V 1-9; Om 7-38.

4, 9 nizъ (dolu BV); 11 nogy (na ruku BNMrV); 13 vъsêko (vъse N); 16 vъ nemъže (ideže BVA), vъ sъnpъmište (vъ sъborište O); 20 vъ sъnpъmišti (vъ sъborišti O); 23 vračju (balii M); 24 aminъ (pravo V); 25 zaklepe sę (zaključii se BASO, zaklopi se MrOm, zatvori se V, def. Z); 28, 33 sъnpъmišti (sъborišti BMrVO); 29 sъzъzdanъ (sъtvorenъ O); 32 užasaahъ sę (divlahu se B); 33, 38 veliemъ (velikomъ V); 44 na sъnpъmištihъ (na sъborištihъ V). - Def. A 1-15, 37-44; S 1-15, 28-44.

5, 3 oтbъcтopити (възити A, oтвeсти Om); 4 възѣди (виждь ѣhai Z, v. i idi V, въѣди A, поступи BN₂, vezi Om); 5 въргъземъ (въметемъ AMr); 7 причѣстникомъ (приставникомъ V); 9 уѣасъ (strah Om); 10 обѣштника (naslѣdnika M); 11 на суho (на землѣ BMrAOOm); 12 moli се (poklonи se Mr); 14 запрѣти (zapovѣda B), глаголати (повѣдати BV); 15 раче (bole V), сѣпъмааhо се (сѣхождahu se B, сѣбираhju se MrMs); 17 oтb въсѣкоје (oтb въсеi BMr); 19 скoдeлъ (покровъ O, стрoпъ MsVom); сѣ odromъ (сѣ ложемъ Mr); 21 власфимijо (hulu BVO); 21, 23, 24 oтbпуштати (ostavlѣти B); 24, 25 odrъ (lože ZA); 26 divъna (прѣславнаja B); 27 узрѣ (видѣ V), myтарѣ (мѣздоимъса O), на myтъnici (на мѣздъnici Z), idi (gredi Om); 29 velie (veliko ZVO). - Def. A 12-16; S 1-18, 27-39.

6, 2 edini (eteri ZA); 6 сѣпъмиште (сѣбориште O); чловѣkovi (мoжеви ZA); 9 что (аште ZAO); 18 duхъ нечистъ (nedоgъ svoиhъ BMrVA); 21 boжие (boжие nebesъnoe A); 23 възиграite (veselѣte se Om); 33 toжде (takoжде S); 35 blagotvorite (dobrotvorite ZBMrV); 36 milosrъdi (milostivi MO), milosrъdъ (milostiv Om); 38 lono (dѣlo Mr). - Def. A 12-16, 24-30, 37-38; S 1-16, 24-30, 36-49; Mr 1-11; Om 1-16, 24-35.

7, 2 eteru (edinomu S, nѣkomu VO); 3 ijudeisky (Ijudъskyje A); 5 сѣпъмиште (сѣбориште O), сѣзда (stvori V); 6 oтb domu (oтb hraminy B); 8 vlastely (vladykami BMrS); 9 poslѣdujoштumu (po nemъ hodeштumu S, po n. iduштumu B); 12 inoчѣдъ (edinoчѣda BMrVOM); 13 vidѣvъ (uzrѣ Om); 32 piskahomъ (svirahomъ Z), гyдахomъ (plakahomъ се ZN); 36 edinъ (eterъ ZAOm, neky O, nѣkto V); 37 въ hraminѣ (въ domu MrOm), myru (hrizma Ms, mastъ N); 41 eteru (nѣkomu OV); 42, 43 oтbda (oтbпусти Om); 42 раче (bole V, веште Om); 43 перъштjуjo (mnju N₂V), веште (mnoжаe N₁VAO); 46 olѣemъ (maslomъ дрѣвѣnymъ Ms); 47 oтbпуштajѣтъ се (oтbда се M, ostavlajajutъ se B). - Def. A 17-35; S 1-41; Mr 8-35.

8, 10 vѣdѣti (razumѣti Z), boжиѣ (nebeskago S); 15 дръжѣтъ (hranѣтъ S); 16 podъlagaatъ (pristavlѣetъ S); 18 oтbimetъ (въzmetъ se B, възѣto бoдетъ A); 21 tvorѣште (hraneште VA); 22 прѣѣdѣmъ (прѣidѣmъ ZMrVA); 23 въѣdо (прѣidо Z, прѣjahaше V), ѣдоштемъ (iduштемъ BA), вълааhо се (bѣahо въ бѣde Ms); 24 въzbудише (въzdvignu B); 25 vodѣ (moru V); 27 eterъ (edinъ MV, nѣkyi O); 28 pride (приpade BVA), въ hramѣ (въ hraminѣ VS); 29 прѣштааше bo (povelѣ ubo B); 33 въ ezero (въ more MrV); 37 oblasti (strani B); 41 сѣпъмиштjу (сѣборишту O); 42 inoчѣda (jedinoчѣda BV); 43 vraчemъ (bалиemъ M); 44 сѣ slѣda (сѣ zadi N₂AO); 45 gnetоtъ (uryvajоtъ B); 49 eterъ (edinъ M, nѣkto V); 51 da (ostavi B); 52 plakaahо (ridahu MrV); 54 въzglasi (въzva BMrV); 56 запрѣти (povelѣ B). - Def. A 1-4; S 1-6, 22-25, 40; Mr 4-15; Om 1-3, 16-56.

9, 4 ishodite (izidѣte Om); 6 въsi (v. i gradi Om); 7 oтb eterъ (oтb nѣkyhъ V); 8 oтb inѣhъ (oтb eterъ 1), nѣky (jedinъ B); 11 trѣбуjoштеje (hoteште V); 12 въ okръстъneje (въ okoлъnyje V); 13 ne imamъ (nѣstъ B), веште (bole V); 14 на spody (на lѣhy Mr, на kupy B); 18 перъштjуjоtъ (glagoljutъ NBV); 19 eterъ

(edinъ MV); 27 eteri (edini M, nêci V); 38 inoĉedъ (edinoĉedъ ZBV); 42 grędŏštju (iduštju V); 44 vъložite (vъnušite V); 46 vęštei (bolei V); 49 etera (nêkoga V₁, inoga V₂); 51 lice (sъrdьce Mr); 57 eterъ (edinъ MS, nêkyi BVO); 59, 61 hodi (poidi S), drevle (prêžde V); 60 vъzvêštai (propovêda S). - Def. A 7-22, 28-36; S 7-36, 44-66, 44-56; Mr 23-36; V 28-36.

10, 4 vrêtišta (piri N, mêšьca Ms_{1,2}V, vlagališta Om); 8 vъhodite (vъnidete VOm); 10 vъhodite (vъnidete Z); 13 gore (ljutê V), vъ vrêtišti (vъ vlasênici V), drevle (prêžde V); 15 nizъvedeši sę (nizъvгъžeši se B); 19 vъsŏ (vsaku N); 20 dusi (bêsi ZOm); 25 zakonъnikъ (knizъnikъ B), eterъ (edinъ S, nêky BVO); vъsta (pride MrVASO), životъ (žitie B, žiznъ S), naslêdъstvujŏ (priĉešću se MsV, priimu BOm); 26 kako (ĉto Om); 27 iskrъnêago (podruga Z, bližnjaago BVSO); 29 iskrъnii (bližnii BVSO); 30 otъvêštavъ (vъzгêv že nan' Om); 30, 31 edinъ (eterъ MrOm, nêkyi B, nekъto V); 31 po prikljuĉaju (po sluĉaju B), sъhoždaaše (idêše S); 33 edinъ (eterъ ZNMrA); 34 strupy (jazvy S, rani Om), olêi (maslo ZBV), vъsaždъ (vъzъmъ S), gostinicŏ (gospodŏ S); 35 rênęza (sъbrebrъnika B VO), prizdiveši (izdaši V); 36 iskrъni (bližni BVO); 37 milostъ (milostinjŏ Z, milosrdie Om); 38 edinŏ ... edina (eterŏ ... etera ZNAOOm, eteru ... nêkaja BV, nêkoju ... nêkaja Mr); 39 imenemъ (naricaemaja BVAO); 40 radiši (brêžeši BVSO); 42 potrêbŏ (polъzŏ S). - Def. A 4-9, 13-15; S 1-15, 22-24, 16-18; Om 10-15.

11, 1 edinъ (eterъ Mr, nêkyi B, nêkto V); 3 nasŏštъny (inosuštъny N, nadъnevъni Z, dъnevъny S, bytъny V); 4 iskušenie (napastъ VSO), otъ nepriêzni (otъ lukavago NB); 6 ide (izde Z, elmaže BVO, êko Om); 8 trêbutъ (hoštetъ V); 13 svętъ (blagъ NAS); 15 edini (eteri MrOm, nêci BMs, nêkto V); 17 vêdy (vidê N, vidêv Om); 20 o grъstê (o dusê MrVOM); 21 dvorъ (domъ NOM); 22 poneže (ašte li že Om), koristъ (plênъ BV), razdaatъ (razdêlit Om); 23 rastaĉaatъ (rasyraetъ B); 24 bezvodъnaê (bezdъnaê NMsMrA); 26 drugyhъ (inêh Om); 27 etera (edina M, nêkaja BVO), ĉrêvo (ŏtroba S); 34 svêtъlo (prosto Z, ĉisto Om); 36 eteri (ediny M, nikoježe VOm); 39 misê (bljudomъ ZBMrV), hyštenie (grablenija BMsV); 42 otъ meŏty (otъ vonêlicъ V); 43, 44, 46, 47, 52 gore (ljutê V, bêdnê B); 44 ide (izde Z, BOBMrV); 45 eterъ (edinъ M, nêkyi B, nêkto V); otъ zakonъnikъ (otъ knigoĉii B, otъ knizъnikъ V), dosaždaeši (koriši BMs, ukaraeši V); 46, 52 zakonъnikomъ (knigoĉijamъ B); 47 ziždete (gradite V); 48 svêdêtelъstvuute (poslušъstvuete BV); 50 mъstitъ sę (vzištet se Om); 51 hramomъ (sъkvoju Om); 53 knizъnici (zakonъnici Om). - Def. A 1-4, 14-16, 27-54; S 14-26, 47-54.

12, 1 sъnemšetъ sę (sъbraše se BMsMrV), vъnemlête (nabdête se Om); 2 razumêatъ sę (uvêst se Om); 3 zane eliko ... rêste (eže glagolaste Om), uslyšitъ sę (reĉet se Om); 4 ne mogŏstemъ (ne imŏstemъ ZNVOOm); 5 sъkazajŏ (povêm Om); 6 vênitъ sę (ĉênitъ se BVO), nênęzema dъvnema (na pęti srebbrъnikъ MsV, na dvoju srebbrъniku B); 7 sulêiši (upêši BOm, luĉšii V); 10 vlasvimisaatъ (hulivъšumu BMsV), ne otъpustitъ sę (ne ostavitъ se BV); 11 na sonъmišta (na

sъбориште BV), отъвъштаате (pomyslite ZNMrVAO); 16 eteru (edinomu M, nêkojemu BVO), uĝobyzi se (umnoži se V); 18 razorjo (razdrušu V), dobro (blagaja BO), 20 istezajotъ (въzêmlyotъ S); 22 sego radi (sego dëlja V); 24 vranъ (pъticъ V, krinъ B), hranilišta (žitnice BV); 27 krinъ (cvêtъ selъmyhъ Z, cvêtъcъ BV); 28 pače (bolei V); 30 jëzyci (stranni B); 33 vъlagališta (imênija MsV), vetъšajotъ (tlëjotъ A), sьkrovište (imenije V); 37 aminъ (pravo BV), bьdëštë (tako tvorëštë S); 38 ljubo (ašte BOV), stražo (časъ V); 39 ne dalъ bi (ne bi ostavil Om), rodъkopati (rodъryti A); 42 čeladijo (domomъ Z); 45 kъsnitъ (mođitъ Z); 47 po voli (povelanii Z); 48 lišbša (vëštъša Mr); 54 grëdetъ (idetъ V); 55 varъ (znoi BMsV), dušotъ (vëjuštъ BV); 56 ypokriti (licemëri BV); 58 grëdeši (prideši Mr, izideši V), dëlanie (dajanije V), služë (praktoru N); 59 trъhъtъ (mëdъnicju BMsMrV). - Def. A 13-15, 22-31; S 1-15, 22-31, 41-53; Mr 13-15.

13, 1 priključišë se (približišë se Mr), edini (eteri ZN, nêci eteri O, nêci BMrV), sъ žrtvami (sъ trëbami V); 2 človëkъ (galilëanъ ZNO); 5 pogybnete (umrëte V); 6 edinъ (eterъ ZN, nêkto E, nêkatory E, nêkyi B); 7 kъ vinarevi (kъ vinogradarevi V, kъ dëlatelju vinograda Om); 9 vъ grëdōstee vrëme (vъ pridušteje lëto V); 10 otъ sonъmištъ (otъ sьborištъ O); 12 priglasì (prizъva S, vъzvavъ V); 14 arhisynagogъ (starëišina sьboru B, s. sьnmišta Om), zane (poneže S), dostoitъ (podobaet Om); 16 sotona (neprijaznъ S), dostočëse (podobaše OOm); 19 vrtogradъ (ogradъ MsO), velie (veliko VSO); 21 tri sadъ (tri polъ spëdija V); 23 edinъ (eterъ NBA, nêkto V); 25 tlëšti (udarati B); 26 raspoitiitъ (stъgnahъ O); 31 denъ (časъ N), edini (eteri NMr, nêci V); 32 lisu (emju Mr); 33 vъ onъ denъ (vъ proče Mr); 34 gnëzdo (pъtinъce N); 34 krilë (kreliny N). - Def. A 1-9, 18, 30-36; S 1-9, 8, 3-35; Om 1-5, 18-36, 6-9.

14, 1 etera (NBMrAOm, edinogo M, def. Z, nêkojogo VO); 2 eterъ BMr AOm (edinъ M, def. Z, nêky O, nêkto V); 3 dostoitъ (podobaet Om); 5 studenecъ (kladëzъ ZV), istrъgnetъ (izmet Om); 7 kъ nimъ (kъ tomu S); 8 cêmъ (kumъ A, nêkatorymъ O, nêcêm Om); 9 semu (emju Mr); 10 prëdъ sêdëštiimi (p. zvъnanyimi BMrVSO); 12 zovi (glasi Mr), eda koli (e. kogda V); 13 malomošti (bëdъniky N₁); 15 edinъ (eterъ ZNBMr, nêkto V, nêkyi O), obëdъ (hlëbъ Mr); 16 edinъ (eterъ BMrOm, nêkatory V), velijo (veliko OV); 17 godъ (godino Z Om), grëdëte (pridëte SOOm); 19 grëdō (se idō S, hoštō O), otъbročъna (otъrëkъša ZSOm); 21 prišëdъ (vъzvrašt se Om), eže (êže Z, êkože M); 23 ubëdi (ponudi Om); 27 krъsta (križa Om), grëdetъ (idetъ ZNMrV); 28 sozъdati (sьgraditi V), dovolъ (imênie N₁BV); 31 idy (gredi Om), inomu (drugomu Om), sьvëštavaatъ (mislit Om), grëdōštaago (iduštago V). - Def. A 12-15, 25-31; S 12-15, 25-36.

15, 8, 9 dragmъ (mëdъnicъ MsV), pometetъ (izvraštaet Om), hraminy (hramъ BV, domu Om); 11 eterъ edinъ M, nêkyi O, nêkto V); 13 imênie (vse S); 16 želaše (žëdaše S, myslëše V), črëvo svoe (se ZNMrAS); 17 vъ sebë že prišëdъ (pomislivъ že vъ sebë SOm), koliko (toliko ZNASO); 20 ešte že (edinače že N₁); 25 grëdy (idy S); 26 otъ rabъ (otъ otrokъ NAOm); 29 toliko (koliko Om),

nikolize (ni edinoeže Om); 30 съ ljuboděicami (съ bljudnicami VOm), pitomy (upitěny MrVOM). - Def. AS 1-10.

16, 1 eterъ (drugi V), pristavъnikъ (ukonoma N₁Mr, stroitelê MsV); 2 prizъvanъ (priglašъ ZNBMr); 3 pristavъnikъ (stroitelъ domu MsV), hlъpati (prositî BMsMrVOM); 4 отъ stroeniê domu (от pristavstva Om); 6 měrъ (vatъ N), olêa (masla BMsMrV), bukъvi (knigy BN₂MrV); 7 bukъvi (knigi BMrV Om); 8 ikonoma (domu stroitelê BMsV, pristavnika Om); 9 отъ mamony nepravnъdy (отъ nepravedъnoga bogatstva V); 11 žiti (mamonê NAO); 13 nikiyi (nikotery VA), ne roditi načъnetъ (preobidetъ V), mamonê (nepravedъnu bogatъstvu V); 14 podrêzahaъ (pohuêhutъ BV); 18 tvoritъ (dětъ Z); 19 edinъ (eterъ ZNAO, někto BV); 26 veliê (velika BVS), minъti (prêiti B); 29 glagola (reče Om). - Def. AS 1-9, 16-18; SMr 16-18; Om 10-19.

17, 1 skanъdali (съblazni ZN); 2 unêe (dobrêe Z), skanъdalisatъ (съblaznêetъ ZN); 3, 4 отъpusti (ostavi BV), 6 sykaminê (smokovnici V, jagodičînê B), vъzderi sę (vъzъmi sę S, vъzdigni se Mr, istrъgni se BV), vъsadi sę (stani S, vъzi se MrV); 7 vъzlezî (sędi S); 12 edinъ (eterъ ZNAS, někoъj O, někotoriju V); 13 vъznêse (vъzdvigъ VSOm); 14 ierêomъ (žъsemъ B); 15 veliemъ (velikomъ VO), icêlê (ocisti se Om); 16 tъ (iže S, sa Om); 20 съ sъmъnêniemъ (съ bludeniemъ BMs); 22 edinogo (inogo V); 29 žjupelъ (kamye goreštъ B, kamenie goreštêe MsV); 36 têlo (trupъ V). - Def. AS 1-2, 11, 20-37; Mr 1-2, 11; V 11; Om 1-10, 20-37.

18, 2 edinъ (eterъ ZNMra, někyi OB, někto V); 8 mestъ (milostъ Z); 9 reče (glagola ZO), kъ edinêmъ (kъ eteromъ ZN, kъ drugyimъ O), nadêjôstemъ (upъvajôstiiemъ O), uničъzajôstemъ (hulêšte OOm); 10 vъnidete (vъlêzosta O); 11 huštъnici (grabitelje BMsO); 12 poštъ (alčę O), dъva kraty (dvašti V); 13 milostivъ bъdi (ocêsti MsVO); 18 edinъ (eterъ N); 22 grędi (idi O); 28 po tebê idomъ (vъ slêdъ tebe idohomъ Z); 29 aminъ (pravo BV), radi (dêla B); 30 grędôštii (pridušti V); 32 językomъ (stranamъ BV), dosadętъ (ukoretъ BV); 33 bivъše (terъše ZVOM); 34 glagolosъ (slovo Om); 35 eterъ (někyi BO, někotory V); 39 idôštei (gredušti Mr), pače zêlo (pače MrOm, bole V, množae pače B); 43 grędêaše (idêaše VAOOm), vidêvъše (uzrêše Om). - Def. A 1, 9, 15-17, 28-34; S 15-17, 31-43; Mr 1, 15-28; Om 1-8, 15-30.

19, 1 prohoždaaše (mimohodêše V); 4 sykomorijъ (jagodičnu B), minъti (mimo iti N₁AO); 6 potъštavъ (pospêšae se Om); 8 četvoricejъ (sedmoricejъ MrA); 12 edinъ (eterъ ANMrO, někyi V); 14 nenavidêahaъ (ne hoftêahaъ A); 15 da priglasętъ (da vъzovutъ V); 17 dobry (vêrъny N₂); 21 egože (ideže Z, egože jôduže AMr); 23 pênęžъnikomъ (kurъsemъ N₂MsV), съ lihvoјъ (съ priplodomъ V); 26 отъimъtъ (vzmet se Om); 30 niktože (nikolize A, nikogdaže N₂); 39 edini (eteri ZNMGr, nêcii B, druzi V); 43 oșędъtъ (okročętъ ZMr, obimutъ BMsV, obložet Om); 44 ostavętъ (ostanetъ N); 46 hramъ (dom Om), vгъtъpъ (pešteru B), 47 arhieriei (starêišiny žrъčъskyje V). - Def. A 11, 25; S 1-48; Mr 11, 27-38; Om 11, 27-40.

20, 1 sьbstaše se (svêštaše že se B), arhieriei (starêišinami žьgьčьsky V); 2 oblastijo (vlastiju BV); 2, 8 oblastь (vlastь BV); 19 arhieriei (starêišiny žьgьčьskije V); 20 sьglêdavъše (sьbljudъše BV), posъlaše (pustiše V), zasêdъniki (dêlatele ZNBMr, prêbogaty Ms), tvorêštê se (mъneštê se V), soštê (buduštê V); 22 danь dati (d. dêati Z, d. dajati BMrV, forь dati N₂); 23 lestь (lukavstvija V); 24 pênežь (cetu BV), imatь (jestь V); 27, 38 edini (eteri ZNMr, nêci B, nêkory V); 28 beštêdъ umьretъ (bjudetъ bečedъ V); 33 sedmь (vsi V); 39 edini (nêcii BV); 46 vьnemlête (bljudete se BV), na sьnъmištihъ (na sьborištihъ O, na sьborihъ V); 47 bolъše (lučê V). - Def. A 1-44; S 1-45; Mr 1-18, 41-45; Om 1-47.

21, 1 vь gazofilakijo (vь hramь nabъdeštii imênja B); 2 edinjo (etero ZN MrA, nêkoro OB, inu V), leptê (mêrê S, cetê BV); 4 lišeniê (ubožьstva S); 5 edinemъ (eteromъ ZN, nêkoimъ B, inemъ Mr, nêkotorimъ V); 9 brani (rati V₁), abie (uže B, togda MrV); 10 glagolaše (reče Om), jъzykь (strana V, narod Om); 11 strahovaniê (užasi Om); 12 sonъmišta (sьborišta O); 13 priklučitъ (prilučitъ VO), sьvêdêtelьstvo (poslušьstvo BV); 21 vь ijudei (vь židovъscêi MrV); 23 gore (ljutê V), neprazdъnyimъ (imuštimъ vь utrobê BMsV), veliê (velika BV); 24 vь jъzyky (vь strany BMsMr₂V); 25 lunê (mêseci Z), jъzykomъ (stranamъ BV), otъ pečaaaniê (ot zuka Om); 26 izdyhajoštêmъ (isъsiahajuštêm Om), grêdъštihъ (iduštihъ V); 28 zane (êko Om); 30 prošibajotъ (prozebnutъ V, izvodet is' sebe plod Om), žetva (lêto Om); 32 amin (pravo MsV); 33 mimo idotъ (ne imotъ prêiti ZN, ne i. mimo iti S, ne i. minoti O); 34 vьnemlête (bljudete V); 37 vьdvareša (vь dvorê byvaše V). - Def. A 5-7, 10-11, 20-24, 28-32, 37; S 5-8, 10-11, 28-32, 34-38; Mr 7, 10-11; Om 1-8, 20-24, 34-37.

22, 8 rekъ (glagole Om); 10 vь skodъbьnicê (v amporê Om), vьhoditъ (vnidet Om); 11 obitêlь (vitalьnica V); 12 gorьnicô (sьhodъbьnicu V); 15 želêniemъ (hoteniemъ V), prêžde daže (p. neže Om); 16 konъčaetъ se (ispl'nit se Om); 17 sebê (meždju soboju Om); 24 kyi (kotory ZVom), bolei (vešti Om); 25 jъzykь (strana V₁), ustojetъ (sьvladajutъ MsMrV₁, sьodelъvajutъ Om); 27 ky (kotory ZV); 30 kolênoma (plemenoma V₂); 32 nêkьgda (nynê kogda ZV); 34 vьzglasitъ (vьsprojetъ VOm), kokotъ (kurъ ZMr, pêtelъ BNV, peteh Om), tri kraty (trišti V); 35 bez vьlagališta (bezь skrovišta V), besъ piry (bezь mêha BMsV); 36 vьlagalište (skrovište MsV), pirô (mêhъ BMsV); 37 vьmêni se (pričte se Mr); 38 dovolьno (postizьno V₂); 42 voliši (veliši ZV, hošteši Om); 50 edinъ nêky (eterъ N); 52 sь orôžiemъ (sь meči VO); 54 vь domъ (v dvor Om), vь slêdъ (po nêm Om); 56 edina (etera NOOm), pri svêtê (p. svêšti O, p. svêtlê Om); 59 inъ eterъ (nêki drugi Om), sь nimъ (s onêm Om); 60 vьzglasì (vspê V); 60, 61 kokotъ (kurъ ZO, pêtelъ N, peteh Om); 65 hulêšte (bleduštê Om); 66 arhieriei (starêišiny žьgьčьsky MrV, starêšini Om), sьnmъ (sьborъ ZMrV). - Def. A 1-42, 46-66; S 1-42, 45-71; Mr 40-42, 45-66.

23, 2 jъzykь (stranu BV); 4 arhierieomъ (starêišinamъ žrečьskamъ V), nikoejêže (i nikory V); 5 do sьde (do selê V); 12 druga (priêtelê Om); 10, 13 arhieriei (starêišiny žьgьčьsky MsV); 13 arhieriei (starêšini Om); 14 istezavъ

(vprašae Om), vadite (glagolete MsV); 17 potrêbo (nuždu BV), 18 vьsi narodi (sь vьsêmbь narodombь ZNV, vkup vьs narod Om); 19 edinô (eterô ZNOM, nêkoô BMr, nêkotorêje V); 20 vьzglasi (vьzьglagola V, glagola Om); 21 vьpiêho (vьz-glašaahô ZNBOM, vьprašahju Mr); 22 ničьsože dostoina sьmгъti (nikoeže vini dostoini semrti Om); 23 ustoêahô (vьzdvizahu se Om), arhiereistii (starêišiny žrečьskyje BV); 25 za kramolô (kramoly dêlê MsV), vsaždenaago (iže v'vr'žen bê Om); 26 êko (egda Om), edinogo (etera ZNMrOm, nêkotorago V), grêdôšta (idušta V), kръstь (križ Om); 29 çrêva (utroboju Mr); 32 ina (etera Om); 33 kranievo (lьbnoe Mr); 35 zьrêšte (ždušte Om), podrêzaahô (rugahu se Om), kьnъzi (staršini Om); 38 elinьskami (grьčskimi Om), rimьskami (latin'ski Om); 39 otь obêšenuju (ot viseštju Om, otь oboju A₂); 41 dêlomъ naju (êže dêlahovê N₁A); 43 aminь (pravo BV₁₋₂); 45 katarpetazma (zarona V, opona Om); 50 sьvê-tьnikъ sy (iže bê ot kuriê Om); 51 dêlê (dêênienom Om); 54 paraskevьji (pêtkь MsVOM); 55 i êko (idêže Om); 56 aromaty (vone MsV), myro (masti N₁, pomazanie MsV). - Def. A 1-31, 44-56; S 1-31, 46-55; Mr 43-56.

24, 1 vь edinô (v prvoju R), drugyje (eteri NA, nekyje O); 4 blьštêstahь sê (svêtljih R), êkože (êže Mr); 10 proçêje (drugie R); 11 ne imêahô vêry (ne vêrovahu R);* 15 sьtêzajôštema sê (sьvьprašajôštema Om); 21 imatь (est Om); 22 ediny (eteri ZNAOOM); 24 edini (eteri BMrVOM), tako (takođe Mr); 25 nešьmyslьnaa (nerazumьnaê A), mōdьna (mьdьlьna O, kasna NBMrV, lêna Om); 27 kьnigь (vsêhь pisanii B); 30 êko (egda Om); 31 išteze (nevidimь B); 32 kьnigy (pisanija BO); 34 vьsta (vskr'se Om); 42 dašê (rêše Mr), otь vьçelь (otь medju V); 43 proçee (ostavšee Om); 44 sьkōnъçati sê (isplniti se Om); 45 kьnigy (pisanija O); 47 otьpušteniju (ostavljeniju NO); 52 velieo (velikomь BO). - Def. Z 30-43, 51-53.

ZAKLJUČAK

Iako evanđelje po Luki ima isti opseg kao i evanđelje po Mateju, u njihovu tekstu, kako sam spomenuo na početku ove rasprave, postoje i razlike. Tako u evanđelju po Luki ne postoje 33 čitanja, koja dolaze u evanđelju po Mateju, a u ovome nema čak 50 čitanja, koja se nalaze u evanđelju po Luki. Ali gotovo sve su to kraća čitanja, pa su obadva teksta uglavnom ista. I u broju novijih varijanata postoji razlika. U evanđelju po Luki ima ih otprilike dvije petine više nego u evanđelju po Mateju. Višak ovih novijih varijanata nalazi se uglavnom u mlađim tekstovima evanđelja. Najviše ih ima u Omišaljskom evanđelistaru. U kraćim evanđelistarima, kao što je poznato, ne dolazi čitav tekst Lukina evanđelja. U duljim evanđelistarima Mstislavovu i Vukanovu nalazi se čitav tekst, iako je ovo posljednje evanđelje defektno (nije sačuvan veći dio njegova mjesecoslova). U Mirosavljevu evanđelju nedostaje samo tekst 22,45-65. Najkraći je

* Varijante čitanja 24,1-11 uzete su iz Ročkog misala.

tekst u Omišaljском evanđelistaru, jer su u njemu u poglavljima 3.-9., 12.-19., 21. izostavljena pojedina čitanja, a poglavlja 20. uopće nema.

Najprije ću se osvrnuti na posebne varijante starijih evanđelja od druge polovice 10. stoljeća do početka 12. stoljeća. U Marijinskom evanđelju nalaze se tri starije varijante: misa L 11,39, hljopati L 16,3 i bukvi L 16,6,7 kojih nema ni u jednom od proučenih evanđelja. Novija je varijanta edinъ, koja u Marijinskom evanđelju dolazi pedesetak puta mjesto starije eterъ prema grč. εἷς, μόνος, τῆς, a u Bogdanovu evanđelju ona prodire i u evanđelja po Mateju, Marku i Ivanu. Varijantu eterъ našao sam u Lukinu evanđelju samo deset puta. Mjesto te varijante dolazi već u Ostromirovu evanđelju nêky, u tekstu 12,16; 13,1; 14,2; 15,11; 16,19; 21,2. Ovu posljednju varijantu naći ćemo više puta i u srpskim evanđeljima uz nêkыto ili nêkотory. - U Zografskom evanđelju nalazi se dvadesetak mjesta, na kojima se nalazi posebna varijanta. Starija je varijanta samo mōditi L 12,45, a sve ostale su novije varijante, od kojih većina dolazi na drugim mjestima i u nekim kasnijim evanđeljima. Spomenut ću samo najvažnije: zaključi mj. zaklepe, tvorna kvasa mj. sikera, na mъzъnici mj. na myъnici, svirahomъ mj. piskahomъ, maslomъ mj. olêemъ, podrugа mj. iskrъnêgo, nadъnevъny mj. nasôštъny, cvêтъ selъnyhъ mj. krinъ, časъ mj. godinô, mêsъci mj. lunê, ponêvicejô mj. plaštаницejô. - U Assemanovu evanđelju ima samo devet varijanata, koje su većinom sinonimi varijanata Marijinskog evanđelja: bogočъstivъ mj. čъstivъ, rabotajôšti mj. služešti, nebesъnoe mj. božie, vzêto bōdetъ mj. oъimetъ sê, podъryti mj. podъkopati, ne hotêahô mj. nenavidêahô, ubogъ mj. ništъ, nikoliže mj. niktože. - U Savinoj knjizi našao sam četrdesetak mjesta, na kojima dolaze posebne varijante. Sve su to uglavnom novije varijante, i to sinonimi ili slobodni prijevodi, osim gospodô L 6,34, mj. gostinicô, koja je vjerojatno moravizam. Evo ih nekoliko: prizъva mj. prigласи, žiznъ mj. životъ, črêvo mj. ôtroba, skoro (N, M def.) mj. edro, neprijaznъ mj. sotona, vъzempljôtъ mj. istêzajôtъ, ubožъstvo mj. lišenie, poidi mj. hodi, hranetъ mj. drъžetъ, vъzъmъ mj. vъsaždъ. - U Ostromirovu evanđelju ima dvadesetak mjesta, na kojima dolaze posebne varijante, ali neke od njih nalaze se i u kasnijim evanđeljima. Spomenut ću samo najvažnije: pokrovъ mj. skōdelъ, sъborиšte mj. sъnъmište, alčê mj. poštô, upvajôštiimъ mj. nadêjôstemъ, vlêzosta mj. vъnidete, stъgnahъ mj. raspôtiihъ, pisanija mj. kъnigy. - U nerusificiranom dijelu Mstislavova evanđelja našao sam samo četiri posebne varijante: podolъkъ mj. vъskriliê, bêahô vъ bêdê mj. vъlahahô sê, hrizma mj. myro, pisanija mj. kъnigy. Prva je varijanta rusizam, a treća dolazi nekoliko puta u Marijinskom evanđelju, ali na drugim mjestima.

U evanđeljima od kraja 12. i početka 14. stoljeća ima, dakako, mnogo mjesta s posebnim varijantama, izuzevši arhaična Nikoljska evanđelja. U obadva evanđelja nalazi se samo pet posebnih varijanata: praktoru mj. sluzê, časъ mj. denъ, vatъ mj. mêrъ, pъtinъce mj. gnêzdo, krelini mj. krilê, a samo u N₁ tri: bêdъniky mj. malomošti, edinače že mj. ešte že, forъ mj. danъ. - U Miroslavljevju evanđelju našao sam dvadesetak posebnih varijanata. Sve su to ili novije vari-

jante, sinonimi, slobodni prijevodi ili čak pogreške bez većeg značenja, pa ću ih navesti samo nekoliko: lovešte mj. lajošte, veštšša mj. liššša, pričte se mj. vьměsi sę, ľbnoe mj. kranievo, sь ložemь mj. sь odromь, utroboju mj. črevomь, na dęlo mj. na lono, ręše mj. daše. Prema tome je Mirosavljevo evanđelje dobro sačuvalo svoju arhaičnost. Naprotiv u Vukanovu evanđelju, koje nije mnogo mlade od Mirosavljeva, našao sam stotinjak posebnih varijanata. Polovica su od toga novije varijante, desetak sinonimi, a četrdesetak slobodni prijevodi. Budući da je za analizu tolikoga broja potrebna posebna rasprava, ovdje ću navesti samo dvadesetak najkarakterističnijih varijanata onim redom, kako dolaze u pojedinim glavama: pravo mj. aminь, ljutę mj. gore, pręžde mj. drevle, vь okoľnije mj. vь okrgьstneje, vь vlasęnici mj. vь vrętišti, ot vonęlicь mj. otь męty, umnoži se mj. ugoьbzi sę, dęlja mj. radi, pręobiditь mj. ne roditi načьnetь, trupь mj. tęlo, sьgradiiti mj. sozdati, staręišiny žьgьčьskije mj. arhieriei, rati mj. brani, vspę mj. vьz-glasi, postizьno mj. dovoľno, bez skrovišta, mj. bez vьlagališta, trišti mj. tri kraty, plemenoma mj. kolęnoma, vitalьnica mj. obitęľ, bljudętę mj. vьnemlęte, strana mj. językь. Sve novije varijante, njihov odnos prema varijantama u staroslavenskim evanđeljima i u grčkom tekstu prikazao sam u svome izdanju Vukanova evanđelja.¹ U Bogdanovu evanđelju ima četrdesetak mjesta, na kojima se nalaze posebne varijante. Navest ću trećinu najvažnijih, kako slijede po glavama: ishoždahu se mj. sьпьmahę sę, ostavljajetь se mj. otьda sę, nizvьgьžeši se mj. nizvьvedeši sę, knižьnikь mj. zakonьnikь, rasyraetь mj. rastačaatь, knigočijamь mj. zakonьnikomь, będnę mj. ljutę, udarati mj. tlęšti, žьgьcemь mj. eręomь, jagodičinë mj. sykaminę, pešteru mj. vьгьтрь, sьvьprašajuštema mj. sьtęzajęštema sę. - Iz navedenih primjera vidi se, da se u Mirosavljevu, Vukanovu i Bogdanovu evanđelju posebne varijante ne podudaraju ni po broju ni po značenju. Odatle se također može zaključiti, da nije postojala posebna srpska redakcija evanđelja, već su novije varijante unosili u evanđelja pojedini prepisivači prema svojemuh nahodęnju. Naprotiv u hrvatskim glagoljskim evanđeljima, odnosno misalima Omišaljskom, Novakovu, Ročkom i Hrvojevu gotovo sve su posebne varijante iste, a to znači, kako sam već spomenuo u prethodnim raspravama, da svi ovi kodeksi pripadaju istoj novijoj redakciji misala. - U Omišaljskom evanđelistaru našao sam oko stotinu četrdeset mjesta, na kojima se nalaze posebne varijante. Preko četrdeset takvih mjesta nastalo je pod utjecajem latinskoga teksta. U većini su to zamjene slobodnih varijanata doslovnim prijevodima. Evo nekoliko takvih primjera: vešte prema lat. plus mj. pače, milosrdie prema lat. misericordia mj. milostь, izvrašt se prema lat. reversus mj. prišđь, stvoreno est prema lat. factum est, očisti se prema lat. mundatus est mj. icęľę, ispl'nit se prema lat. impletur mj. končaatь sę, meždju soboju prema lat. inter se mj. vь sebę, priętela prema lat. amici mj. druga. Na stotinjak mjesta nije vidljiv latinski utjecaj. Na tim mjestima većinom mjesto starijih riječi dolaze novije riječi, ali ima

¹ Usp. Josip Vrana, *Vukanovo evanđelje*, Beograd 1967., str. 71-98.

i dosta novijih ili starijih sinonima, koji na drugim mjestima dolaze u ostalim evanđeljima. Ovo je opća slika posebnih varijanata Omišaljskog evanđelistara. Detaljnom analizom došlo bi se do vrlo zanimljivih slučajeva i konstatacija. Iz svega se vidi, da je novija redakcija hrvatskih glagoljskih evanđelistara pomno izrađena, pa se tako moglo održati i u kasnijim stoljećima.

Posebno ću razmotriti primjere, u kojima dva ili tri evanđelja imaju istu novu varijantu. Do toga podudaranja moglo je doći preko bližega ili daljnjeg predložka, ali je moglo nastati i prema drugom mjestu u istom ili drugom evanđelju ili na koji drugi način. Ono je indikativno, ako do njega dolazi u starijim i novijim evanđeljima. Evo nekoliko takvih primjera: ZN muževi mj. človѣkovi, plakahomъ se mj. rydahomъ; ZV kladęzъ mj. studenecъ; AMr zapovѣdъ mj. povelѣnie, sedmoricejъ mj. četvoricejъ, jъduže mj. egože; SO pastusi mj. pastyri; SOm pomyslivъši vъ sebѣ mj. vъ sebѣ že prišedъ; OB dьg'zavъny mj. slavъny, blagaja mj. dobro; OOm podobaše mj. dostoѣše, hulęšte mj. uničъzajōstemъ, OMs ogradъ mj. vгъtogradъ; OV sъ meči mj. sъ orōžiemъ, prilučitъ mj. prikļučitъ; MrOm zaklopi se mj. zaklepe se, vъ domu mj. vъ hraminѣ; MrV vъ more mj. vъ ezero, ridahu mj. plakahō, vъ židovъscѣi mj. vъ ijudei. - Posebno ću odvojiti dva indikativna slučaja: višekratno podudaranje MsV i VB. Samo u MsV dolaze ovi primjeri: pričеšću se mj. naslѣdъstvujō, na pѣti srebгъnikъ mj. pѣnѣzѣma dьvѣma, imѣnija mj. vъlagališta, mѣdъnicъ mj. dragmъ, stroitelѣ mj. pristavъnikъ, kamenie goręštee mj. žjupelъ, pravo mj. aminъ, skrovište mj. vъlagalište, pomazanie mj. myro, kramoly dѣlѣ mj. za kramolō, glagolete mj. vadite, ali i neki drugi primjeri. Samo u VB dolaze ovi primjeri: dolu mj. nizъ, povѣdati mj. glagolati, plѣnъ mj. koristъ, vѣjuštъ mj. dušōtъ, pohuljahutъ mj. podraažaaħō, ukoretъ mj. posadętъ, sьbludъše mj. sьględavъše, cetu mj. pѣnѣzъ, bljudete se mj. vьnemlѣte, cetѣ mj. leptѣ, nuždu mj. potrѣbu, ali i neki drugi primjeri. Iz navedenih primjera može se zaključiti dvoje: 1. da su dulji evanđelistari Mstislavovo i Vukanovo evanđelje prepisani iz predložaka, koji su imali istu maticu; 2. da je arhaično Bogdanovo evanđelje redigirano prema nekom kasnijem prijepisu Vukanova evanđelja. Tamo, gdje na istome mjestu dolazi ista varijanta u tri evanđelja, npr.: ZON, AVB, SMrB i dr. ne može se naprečac utvrditi, od kojega evanđelja zavisi treća varijanta, prvoga ili drugoga. Napomenut ću samo, da sam u evanđelju po Luki našao preko osamdeset takvih mjesta, na kojima iste novije varijante dolaze u tri ili više evanđelja.

Sažetak

U uvodu prve rasprave iznio sam rezultate dosadašnjih i svojih istraživanja staroslavenskih evanđelja. U sve četiri rasprave o leksičkim varijantama dvanaest staroslavenskih, ruskih, srpskih i hrvatskih evanđelja po Mateju, Marku, Luki i Ivanu od kraja 10. do početka 14. stoljeća prikazao sam uglavnom sva ona mje-

sta, na kojima neka evanđelja imaju jednu varijantu suglasnu s Marijinskim evanđeljem, a ostala novu, ne uvijek istu varijantu. Iza toga sam odredio posebne glavne karakteristike pojedinih evanđelja i njihovih leksičkih varijanata. U pojedinačnu analizu nisam se upuštao. Evo zašto. To će biti golem posao, koji će tražiti ne jednu, nego više rasprava ili knjiga. Ali već na temelju materijala sakupljenog u ove četiri rasprave može se nazrijevati postanak i evolucija staroslavenskih evanđelja najraširenijega teksta staroslavenske književnosti, jer su se tim tekstom služili ne samo manastiri nego i svaka parohija, odnosno župa. Prvobitni staroslavenski prijevod nije bio savršen, kako to misle neki istraživači, kasniji prepisivači nisu ga samo kvarili, nego su ga i dotjerivali prema tadašnjim grčkim ili latinskim evanđeljima i prema novijem stanju njihova jezika. Koliko su u tome uspjeli, vidjet će se, kad se na temelju ukupnog broja pozitivnih i negativnih inovacija u svakom od spomenutih dvanaest, a i drugih evanđelja, odredi njihov karakter. Također već sada mogu reći, da u tekstu evanđelja istočne crkve nije došlo do neke posebne redakcije, nego su njihove inovacije bile samo revizije od slučaja do slučaja. U tekstu evanđelja zapadne crkve, tj. u hrvatskim glagoljskim evanđeljima došlo je do temeljite redakcije prema Vulgati prigodom unošenja njihova teksta u novije franjevačke misale. U najstarijim ruskim tekstovima došlo je do postepene rusifikacije. Kako su se kasniji ruski tekstovi razvijali, u to pitanje ne ulazim. Podaci o srpskim evanđeljima, koje sam iznio u svojim raspravama svjedoče da sa njihova područja nije bilo jedinstvene revizije.

Držim, da sam svojim podacima stvorio sigurnu platformu za dalje proučavanje teksta staroslavenskih evanđelja. Kad se to proučavanje izvrši, moći će se sastaviti tabelarni pregledi za svako evanđelje, kako sam to učinio u svojoj knjizi o Omišaljskom evanđelistaru, a vjerojatno će biti moguć i konačan sud o karakteru i evoluciji leksičkih varijanata staroslavenskih evanđelja, ali ne i teksta.

Summary

THE EVOLUTION OF LEXICAL VARIANTS IN OLD CHURCH SLAVONIC TRANSLATIONS OF THE GOSPEL FROM THE END OF THE 10TH TO THE BEGINNING OF THE 14TH CENTURY

In the introduction of this paper I have stated the results of the research conducted so far as well as of my own research of the Old Church Slavonic Gospels. In all four of my papers on lexical variants of the twelve Old Church Slavonic, Russian, Serbian and Croatian Gospels according to Mathew, Mark, Luke and John from the end of the 10th century to the beginning of the 14th century I have shown almost all the places where some Gospels have one variant which corresponds to Marian Gospels and others have a new, not always the

same variant. From this I have determined the main characteristics of some Gospels and their lexical variants. I have not gone into the analysis of particular Gospels for this is a time consuming and a difficult task which will require many books and papers. But on the basis of these four papers a glimpse can be caught of the origin and evolution of Old Church Slavonic Gospels, the most widely used text in Old Church Slavonic literature for this was the text which was used not only in monasteries but in every parish as well. The first Old Church Slavonic translation was not perfect as some researchers think, the later copyists not only corrupted it but also changed it under the influence of Greek or Latin Gospels or the more recent state-of-art in their language. How successful they were shall be seen when on the basis of the total number of positive and negative innovations in each of the mentioned twelve as well as other Gospels their character is determined. I can say already that in the text of the Gospel of Eastern Church there was no special redaction. These innovations were only sporadic revisions. In the text of the Gospel of the Western Church, i.e. in Croatian Glagolitic Gospels a thorough redaction according to the Vulgata took place when the texts were-inserted into new Franciscan Missals. In the oldest Russian texts a gradual russification took place. I don't analyze here the later development of Russian texts. Data on Serbian Gospels which I gave in my papers witness that in that area there was no unique revision.

I think that my data are a bases for further research of texts of Old Church Slavonic Gospels. When this research is completed a tabelar survey for each Gospel can be made as I have done in my book on the Omišalj Evangelistary and probably a final judgement on the character and evolution of lexical variants of Old Church Slavonic Gospels as well as texts can be passed.

Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 26. srpnja 1991.

Autor: Josip Vrana

Zagreb